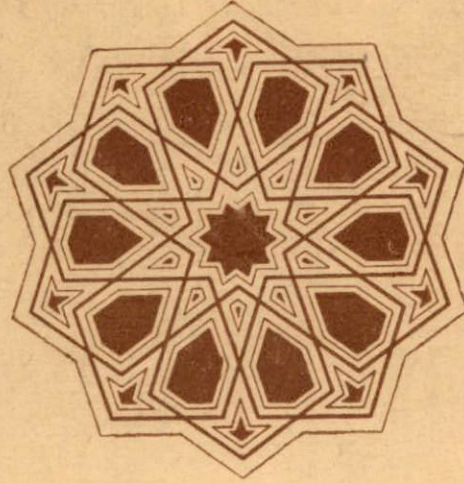

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

IV
1952

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 5 2

YIL : 1952

SAYI : 4

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ — ANKARA

1 9 5 2

İBN SİNA VE ELKİMYA

AHMED ATEŞ

MESELENİN BUGÜNKÜ HÂLİ

Cisimlerin cevherlerinin veya onları birbirinden ayıran husûsiyetlerinin değıştirilebileceğini, binnetice meselâ bakır ve kalay gibi az kıymetli madenlerin altın ve gümüş gibi kıymetli madenlere kalbedilebileceğini iddia eden ve bunun yollarını arayan elkimya ilmi, bir taraftan madenlerin havâssı hakkında yaptığı araştırmalarla bugünkü müsbet kimya ilminin esaslarını hazırladığı gibi, diğerk taraftan da bir takım şarlatanlıklara sebep olmuştur¹. Orta çağlarda, bu sahada eserleri bulunan Zosimos², Câbir b. Hıyyân³, al-Râzî⁴, al-Macrîî⁵ v. b. gibi müellifler arasında, bir de İslâm şarkın şüphesiz en büyük feylesûf ve âlimi olan İbn Sina'nın da adı geçmektedir⁶. Son zamanlara kadar, lâtince basılmış veya basılmamış elkimyaya dâir bir kaç risâle onun ismine izâfe edilmekte idi⁷. Bir müddet evvel Hindistan ve Türkiye'de bu lâtincede tercümelere tekabül eden arapça nüshalar da ele geçmiştir⁸.

Bu eserin arapça asılları bulunmadan evvel, ilim tarihiyle uğraşanlar, yalnız lâtincede tercemeleri mâlûm olan bu iksir veya elkimyaya dâir eserlerin hakikaten İbn Sina'ya âit olabilip olamayacağı meselesini uzun uzun münakaşa etmişlerdir. Bunlar

¹ Bk. Adnan Adıvar, *Tarih boyunca ilim ve din*, İstanbul, 1944, c. I, s. 71 v. d.; P. Brunet ve A. Mieli, *Histoire des sciences, antiquité*, Paris, 1935, s. 990 v. dd.

² M. III. asrın sonlarında, aşağı Mısır'da, Panopolis şehrinde, yetişmiş olup, elkimya ve sihire dâir yunanca eserler bırakmıştır. Bilhassa elkimyaya dâir 28 kitaptan ibâret bir nevi ansiklopedinin müellifi olarak meşhurdur. Bk. Adnan Adıvar, *mezkûr eser*, c. I, s. 70.; V. Sarton, *Introduction to the History of Science*, c. I, Baltimore, 1927, s. 339, diğerk kaynaklar orada gösterilmiştir.

³ II./VII. asırda, Kufe'de yetişmiş olduğu söylenen belki efsanevî bir şahsiyet. Bununla beraber, sihir, tılsımlar, elkimya ve tabiat ilimlerine dâir, başta *Kitâb al-salâm* olmak üzere, pek çok eserler onun adına isnad edilmektedir. Ortaçağ garp eserlerinde adı Geber şeklinde geçmektedir. Bk. Brockelmann, *GAL*, c. I, s. 240 v. d.; *Suppl.* c. I, s. 426 v. d. d.; A. Adıvar, c. I, s. 86 v. d.; G. Sarton, c. I, s. 532 v. d.; A. Mieli, *La science arabe*, Leyden, 1939, s. 59 v. dd.

⁴ Garp ortaçağlarında Rhazes diye tanınan meşhur tabib, elkimyacı ve feylesuf Abû Bakr b. Zakariyâ al-Râzî (865/925 — 251/313). Bu güne kadar kısmen muhafaza edilmiş olan *al-Hâvî* adlı büyük tıbbî eserden başka, elkimyaya dâir meselâ *Kitâb al-asâr*, *Kitâb al-mudhal al-salîmî* gibi eserlerin müellifidir. Bk. Brockelmann, *GAL*, c. I, s. 233 v. dd.; *Suppl.*, c. I, s. 417 v. dd.; D. Sarton, c. I, s. 609 v. d.; A. Adıvar, c. I, s. 87 v. d.; A. Mieli, s. 89 v. dd.

⁵ *Rutbat al-hakîm* ve *ğâyat al-hakîm* gibi sihir, tılsım ve elkimyaya dâir pek meşhur eserlerin müellifi olup, Kurtuba'da doğmuş, 395/1004 — 398/1007 seneleri arasında ölmüştür, bk. Brockelmann, *GAL*, c. I, s. 243 v. d.; *Suppl.*, c. I, s. 431 v. dd.; G. Sarton, c. I, s. 668 v. d.

⁶ 370/980'de Buhara civarında, Afşana'da, doğmuş olup, 428/1037'de Hemedan'da ölmüş olan büyük İslâm feylesuf ve tabibi. Bk. Brockelmann, *GAL*, c. I, s. 453 v. dd.; *Suppl.*, c. I, s. 812, c. I, s. 812, v. dd.; G. Sarton, c. I, s. 709 v. dd.; Adnan Adıvar, c. I, s. 90 v. dd.; A. Mieli, s. 102 v. dd.; Hilmi Ziya Ülken, *Ibn Sina (İslâm Ansiklopedisi'ndeki madde)*.

⁷ Bunlar J. Ruska, *Die Alchemie des Avicenna*, *Isis*, c. XXI, nr. 60, 1934, s. 14—51'de ve orada kaydedilen kaynaklarda gösterilmiştir.

⁸ Bunlar için ileriye bakınız.

arasında, meselâ K. Chr. Schmider, bu gibi eserlerin hiç bir yerde arapça asılları olmadığını için, İbn Sina'nın olmadığını, adı mâlûm olmayan kimseler tarafından yazılıp, İbn Sina'ya isnâd edildiğini iddia etmişti⁹. M. Berthelot, o zamanlar lâtince tercümelerin arapça asılları bulunmadığı hâlde, bunların mevsukiyetine veya İbn Sina tarafından yazılmış olduğuna itiraz etmek için bir sebep görmediğini söylüyordu¹⁰. Nihayet J. Ruska, *Isis* mecmuasında, İbn Sina'nın elkimyaya dâir fikirleri ile bu sâhadaki eserleri meselesini, bütün teferruatı ile, yeniden ele aldı¹¹ ve bilhassa o zamanlar lâtince tercümelerin arapça aslının iki nüshasının Hindistan'da mevcut olduğu meydana çıkmış olduğu hâlde¹², bu eserin takriben M. XII. asırda, İslâm âleminin garbinde, yazılıp, İbn Sina'ya isnâd edildiği ve İspanyalı bir mütercim tarafından lâtinceye çevrildiği neticesine vardı¹³. Bu fikrini metinden çıkardığı deliller ile isbat etmeğe çalışarak, son kanaatlerini şöyle ifade eder : "... Ortaçağ elkimya eserlerinin menşei ve kaynakları, daha etraflı olarak, tesbit edilmelidir. Yoksa elkimya tarihi ilelebed bir efsâne yığını hâlinde kalacaktır. Bu efsânelerden biri İbn Sina'nın elkimyaya dâir müteaddit eserler te'lif ettiği iddiasıdır... *De Anima* ona isnad edilen eserlerin en büyük ve en orijinal olup, ölümünden aşağı yukarı yüz sene sonra, Endülüs'te meydana getirilmiştir ve sonradan uydurulmuş olma ve toplama karakterinin bütün emmâretlerini gösterir... İbn Sina'ya isnad edilen başka eserler daha yenidir ve müellifleri zamanlarında mevcut olan eserlerden az çok meharetle istifâde etmiş olan lâtin elkimyacılarıdır".

Bundan sonra, meselâ A. Mieli, J. Ruska'nın elkimya ile uğraşan bir İbn Sina efsanesini, kat'î olarak, yıktığını ve lâtin Ortaçağın İbn Sina'ya isnad ettiği elkimyaya dâir eserlerin gayri mevsuk (*apocryphe*) yazılar olduğunu kabûl etmiştir¹⁴. Daha evvel de, İbn Sina'nın elkimyaya ehemmiyet vermemiş olduğu, galiba daha ziyâde tarihi kaynaklardaki kayıtlara istinaden, iddia edilmekteydi¹⁵.

Yukarda gösterilen mütalâalardan sonra, İbn Sina'nın adına isnad edilmiş olan bu sâhadaki risâlelerin arapça aslı ve farsçaya tercümelemleri ile meşgul olmak tamamiyle abes bir hareket olurdu. Ancak öyle görünüyor ki, Ruska'nın ve bu sahada çalışmış olan diğer âlimlerin varmış oldukları neticeleri, yeniden bir tetkike tâbi tutmak icap eder. Bu takdirde, mezkûr neticenin, bütün câzibesine rağmen, değiştirilmesi lâzım geldiği ve gayr-ı mevsuk olduğu isbat edilmek istenilen eserin bizzat İbn Sina tarafından yazıldığı meydana konulabilir. Bunu göstermek için, meseleyi çok iyi vaz'etmiş ve bütün teferruatıyla gözden geçirmiş olan J. Ruska'nın tesbit ettiği esaslardan ve vardığı neticelerden hareket edebiliriz.

J. RUSKA'NIN FİKİRLERİNİN TAHLİLİ

J. Ruska, İbn Sina'ya isnad edilen elkimyaya dâir risâlenin gayr-ı mevsuk olduğunu isbat etmek için, son derecede makul ve ilmi usûl takip ederek evvelâ İbn Sina'ya âit olduğu şüphesiz olan eserlerde onun elkimya hakkındaki görüşlerini ele alıp tahlil ediyor. İbn Sina iki eserinde, bu mevzua temas etmiştir. Biri¹⁶,

⁹ *Geschichte der Alchemie*, Halle, 1823, s. 97, J. Ruska, s. 14'ten naklen.

¹⁰ *La chimie au Moyen Âge*, Paris, 1893, c. I, s. 293, J. Ruska, *mezkûr makale*, s. 15'ten naklen.

¹¹ Not 7'de zikredilmiş olan makale.

¹² *Mezkûr makale*, s. 20.

¹³ *Mezkûr makale*, s. 23 v. dd. ve s. 50—51.

¹⁴ A. Mieli, *La science arabe et son rôle dans l'évolution scientifique mondiale*, Leiden, 1938, s. 104.

¹⁵ G. Sarton, *mezkûr eser*, c. I, s. 710.

¹⁶ Bk. Brockelmann, *GAL*, c. I, s. 456, nr. 47.; A. F. Mehren, *Vues d'Avicenne sur l'astrologie*, *Le Muséon*, 1885, s. 5; Ruska, *mezkûr makale*, s. 17. Ben Üniversite kütüphanesi'nde arapça yazma 1458

J. Ruska'ya göre, *İşārat ilā 'ilm fasād aḥkām al-nucūm*'dur. İbn Sina burada ilimle uğraşanların ehemmiyet vermemeleleri icap eden sözde ilimlerden bahsederken, meâlen şöyle söyler: "Bir çok insanlar, rahatı ve kolay hayatı sevdiklerinden ve bunun mal ve zenginlik ile elde edilebileceğini düşündüklerinden, olmayacak şeyleri vehimlerine yerleştirir, onu mümkün gibi görürler... Bu arada elkimyayı doğru gibi görüp, herhangi bir tedbirle bakırın gümüş, gümüşün altın olacağını söylerler. Bu hususta Cābir'in, Abū Zakariyā al-Rāzī'nin ve başkalarının kitapları gibi bir çok kitaplar yazılmış olup, bunlar bâtuldir".

Diğeri, *al-Şifā'* adlı muazzam eserin tabiiyata âit kısmının beşinci "fen"nin dedir. Eserin bu kısmı Ortaçağlarda ayrıca lâtinceye tercüme edilmişti ve *Avicennae de Congelatione et Conglutinatione Lapidum* adı altında bulunmakta idi. Buna rağmen, Aristo'nun *Liber de mineralibus Aristotelis*'i diye tanınmıştı. Son zamanlarda E. J. Holmyard ile D. C. Mandeville tarafından aslı, lâtinceye tercümesi ve İbn Sina'ya âit olduğunu kat'î olarak isbat eden bir önsözle basılmıştır¹⁷. İbn Sina burada "madenleri taşlar, ateşte eriyen maddeler, kükürtler ve emlâh diye başlıca dört kısma ayırır. Bunların havas ve evsâfını birer birer tarif eder¹⁸. Sonra, civanın kükürt buharı ile birleşip, sulp cisimler meydana getirdiğini söyleyerek¹⁹, elkimyacıların (*aşhâb al-ḥiyal*), bâzı ameliyeler ile, civanın kükürtlerle sulb cisimler meydana getirmesini "sınâatta" hissolunur bir şekle getirmelerini, ancak "sınâî" hâllerin tabiat hükmünde ve onun sıhhatinde olmayıp, onlara benzer ve yakın olduğunu, bundan dolayı tabiatta meydana

numaralı mecmua içerisinde bulunan nüshayı kullandım (bk. Varak 75 b—76 a). Bu yazma yeni olmakla beraber (tavsifi için ileriye bk.) oldukça sıhhatli görünmektedir.

Ancak şunu kaydetmek lâzımdır ki, eserin ismi yukarıda kaydedildiği gibi, *İşārat ilā 'ilm fasād aḥkām al-nucūm* olmayıp, *Risālât fî ibtāl aḥkām al-nucūm* olmalıdır (karşılaştır. Osman Ergin, *İbn Sina'nın eserleri*, s. 1, nr. 2; Anawati, *Bibliographie avicennienne*, s. 123, nr. 52) Meşhur feylesuf al-Farabî'nin de bu adı taşıyan bir risâlesi vardır (bk. A. Ateş, *Fârâbînin bibliyografyası, Belleten*, sayı 57, Ankara, 1951, s. 182, nr. 34). Bu eser, bâzı yazmalarda al-Farabî'ye isnat edilmiştir (bk. Anawati, s.). Mamafih *Nukat Abî Naşr al-Fârâbî fî-mâ yaşıḥu va la yaşıḥu min aḥkām al-nucūm* adı altında basılmış olan bu risâleden ayrı bir eserdir. Bununla beraber bu eserin İbn Sina'ya âit olduğunu gösterecek bir delil yoktur. Bahsedilen yazmada, risâlenin başında, çok eski bir nüshadan alınmış olduğu muhakkak olan şu kayıt vardır ki, onun mevsukiyetini büsbütün şüpheli göstermektedir.

رسالة في إبطال أحكام النجوم نسخها (لعله : نسختها) من أصل إهداء إلى الشيخ أبو العز بن زيلة رحمة الله عليه، وذكر أنه تصنيف الشيخ الرئيس أبي علي بن سينا وكان بعض الأصل بخط أبي منصور بن زيلة، والكلام قريب من كلام الشيخ الرئيس، ولا أعلم هل هي تصنيف له إلا أن ابن زيلة قال تصنيفه، ولأجل أنها منسوبة إليه اضفتها إلى تصانيفه في موضعها الإليق

Risāla fî ibtāl aḥkām al-nucūm. Bunu Şayḥ Abu 'l-İzz İbn Zayla'nın verdiği bir asıl nüshadan istinsah ettim. Asıl nüshanın bir kısmı Abū Mañşūr b. Zayla'nın yazısı ile idi. Söz (üslûp) al-Şayḥ al-Ra'îs'in sözüne yakındır. Bunun kendisinin bir eseri olup olmadığını bilmiyorum, ancak İbn Zayla onun eseri olduğunu söyledi. (Ne olursa olsun), kendisine isnat edilmiş olduğu için, en uygun yerde, eserlerine ilâve ettim".

Bundan başka, bu risâlenin ismi al-Cüzcānî'nin tertip ettiği listede mevcut olmadığı gibi, bunun daha tam bir şekli olan İbn Abî Uşaybi'a'da ve diğer benzeri eserlerde zikredilmiş değildir. Bu hâl de bize kaydedilen şüpheli te'yid etmektedir.

¹⁷ *Avicennae de Congelatione et Conglutinatione lapidum being sections of the Kitâb al-Shifâ. The Latin and Arabic texts*, ed... E. J. Holmyard and C. D. Mandeville, Paris, 1927.

¹⁸ Holmyard ve Mandeville, *mezkûr eser*, s. 82 v. d.d (arapça metin). Biz burada Damad İbrahim Paşa kütüphanesinde 822 ve 823 numarda kayıtlı bulunan nüshalara baktık ki, her ikisi de oldukça eski ve sıhhatli yazma nüshalardır.

Şunu da ilâve edelim ki, Holmyard ile Mandeville'nin istifade ettikleri yazmalarda esas fikri kolayca takip etmek mümkün ise de, arapça bakımından bâzı küçük tashihler yapmak lâzımdır. Meselâ s. 85, satır 5 : *يبعد*, doğrusu *يبعد*; s. 86, satır 2 : *مستفاد*, doğrusu *مستعار*; *الناس* doğrusu *الناس* ilh... Bizim ifâdemiz, A. Adıvar, *Tarih boyunca ilim ve din*, c. I, s. 95'ten alınmıştır.

¹⁹ Holmyard, s. 84 (metin).

gelmesinin bu cihetten veya buna yakın bir cihetten olup, “sînâatın” gayret gösterse de, bu hususta tabiattan geri kaldığını” anlatır²⁰. Nihayet, doğrudan doğruya elkimyacılar bahsederek der ki, “Bilmek lâzımdır ki, nevi’leri hakikî bir tarzda, değiştirmek onların elinde değildir. Ancak güzel benzerler (taklitler) yapmak onların elindedir. Öyle ki, kırmızıyı gümüşe çok benzeyen beyaz bir renge boyamaları, onu altuna çok benzeyen sarı bir renge boyamaları, beyazı, altun ve bakıra pek benzeyecek şekilde, istedikleri renge boyamaları kabildir... Şu kadar var ki, cevherleri mahfuz kahr, ancak “müsteâr” keyfiyetleri²¹, yalnızca düşülecek kadar, ona galip olur... Nevi’leri birbirinden ayıran ayrılık (*al-faşl al-munavvî*)’ın yok edilmesi veya kazandırılmasına gelince, bunun imkânı bana açık olmadı; belki bence bunun câiz olması uzaktır²². Çünkü bir mizacın (terkibin) bozulup, başka bir mizaç (hâline getirilmesi) için yol yoktur. Zira hasselerle duyulan husûsiyetler (*ahvâl*), bu cisimleri nevi’ hâline getiren ayrılıklar (*fuşûl*) olmayıp, onlar ârizî ve lâzım (conséquent) ’dır; nev’î ayrılıkları meçhuldür. Bir şey meçhul olursa, onun meydana getirilmesi veya yok edilmesi için çalışmak nasıl mümkün olur? Kokular ve ağırlıklar gibi boya ve arazların kaldırılmasına veya verilmesine gelince, bilgi yokluğundan dolayı bunun inkârında ısrar etmemiz icap etmez. Bunun mümkün olmadığı hakkında asla delil getirilemez...”

İbn Sina ’nın bu sözlerinin mânasını, pek çok müelliflerle beraber, muhterem üstadımız A. Adnan Adıvar, bunu şöyle hülâsa ediyor: “Bir madenin diğer bir madene tahvili mümkün değildir ve bu yolda yapılan halitalar gayet kurnazca yapılmış taklitlerden ibârettir”²³. Esasen J. Ruska ve Holmyard ’ın göstermiş oldukları gibi, eski müellifler de bunu böyle anlamışlardır. Nitekim Musul ’da hüküm süren Selçuklulardan Sultan Mas’ud b. Muhammed ’in (hükümdarlığı 526 ve 529—547/1131 ve 1135—1152) veziri ve iksir yapmağa muvaffak olduğunu iddia eden şâir al-Ṭuğrâ’î (ölm. 514/1120)²⁴, bu fikirleri reddetmek için *Hakâ’ik al-istişhâd* adlı eserini yazmıştır²⁵.

²⁰ Holmyard, s. 85, v. d.

²¹ Neşredilmiş metinde مستعاره ise de, biz yazmalarda görülen مستعاره şeklini kabul ettik.

²² Asli : بل بعيد عندى حوازه . İngilizceye “On the contrary, I regard it as impossible” diye tercüme edilmiştir ki, zannımca, bu mâna biraz zorlanmıştır.

²³ A. Adıvar, *mezkûr eser*, c. I, s. 95.

²⁴ Selçuklular devletinin büyük memur ve münşilerinden olan Mu’ayyid al-Dîn Abû İsmâ’îl al-Ḥusayn (veya al-Ḥasan) b. ‘Alî b. Muḥammad b. ‘Abd al-Şamad (453—515/1061—1121) bilhassa 505/1111 senesinde Bağdad ’da yazmış olduğu *Lâmiyat al-‘Acam* adı verilen bir kasidesi ile pek meşhurdur. Edibâne yazı yazmakta zamanında eşi yoktu. Sultan Melikşah ’ın (465—485/1072—1092) hizmetinde bulunmuş, Sultan Muhammed (498—511/1105—1117) zamanında ise münşi olarak *dîvân al-tuğrâ’î*’ya mütevellî, sonraları ise vezir olmuştur. Sultan Mas’ud b. Muhammed ile kardeşi Sultan Mahmud arasında, Esedâbâd civarında vukua gelen muharebede, Mas’ud ’un kaçması üzerine, bir çok adamları arasında al-Ṭuğrâ’î de esir düşmüştür. Sultan Mahmud ’un vezirleri, onun edebî kudretini ve meziyetlerini bildiklerinden ve kendisini çekemedikleri için hükümdara mülhit olduğunu söylediler ve hükümdarın emriyle katledildi (bk. Brockelmann, *GAL*, c. I, s. 286 v. d.; *Suppl.*, c. I, s. 439 v. dd.; *Yâkût, İrşâd, mezkûr neşir*, c. X, s. 56—79; İbn Ḥallikân, *Vafayât al-‘ayân*, Kahire 1299, c. I, s. 200; ‘İm’ad al-Dîn al-Kâtib, *Zubdat al-nuşra*, al-Bundârî ihtisarı, türkçeye tercüme Kıvemetin Burslan, İstanbul, 1943 (*TTK yayınlarından*, seri II, nr. 4) s. 114, 126 v. d.; al-Şafadî, *al-Ğayş al-musaccam fî şarḥ Lâmiyat al-‘Acam*, Kahire, senesiz, s. 8 v. dd.; karşılaştırmalı İbn al-Aşîr, *al-Kâmil fi ’l-târîh*, 514 yılı vukuatı arasında, neşr Tornberg, c. X, Leyden, 1864, s. 395 v. d.).

Al-Ṭuğrâ’î ’nin, zekâsı ile, iksir yapmanın yolunu bulduğu da söylenir. Bir çok şiirlerinde bundan bahsettiği gibi, bu sahada *Mafâ’ih al-raḥma va maşâbih al-ḥikma*, *Câmî‘ al-asrâr* ve başkaları gibi eserler de yazmıştır (daha fazla teferruat için bk. Brockelmann, *GAL*, gösterilen yer).

²⁵ Bu eser, ileride, biraz daha yakından tetkik edilecektir. Karşılaştırmalı Taşköprü-zâde, *Miftâh al-sa‘âda*, Haydarabad, 1328, c. I, s. 279 v. d. ve 284; türkçe tercüme, Mecdi, *Mavzû‘ât al-‘ulûm*, İstanbul, 1313, c. I, s. 367 v. d. ve 373; Holmyard ve Mandeville, *mezkûr eser*, s. VIII; A. Adıvar, *mezkûr eser*, s. 95.

Meşhur müverrih İbn Haldūn *al-Muḳaddama*'sinde ²⁶, Taşköprü-zâde *Miftāh al-sa, 'āda*'sinde ²⁷, Kâtib Çelebi *Kaşf al-zunūn*'unda ²⁸ bunu bu şekilde anlamışlardır. O hâlde İbn Sina esas itibâriyle elkimyanın aleyhindedir ve bundan dolayı onun elkimya lehinde bir kitap veya risâle yazmış olması mümkün değildir.

J. Ruska, bundan sonra, İbn Abî Uşaybî'a'nın '*Uyūn al-anbā' fî ṭabakāt al-aṭibbā'*'sında Wiedemannın gösterdiği "*Elkimyaya dâir Abu'l-Ḥasan Sahl b. Muḥammed al-Sahlî 'ye risâle'*" ²⁹ üzerinde duruyor. Bunun *Epistola ad regem Hasen de re recta* ile aynı olduğunu söylüyor ³⁰ ki, bu bizim ilerde neşretmek istediğimiz risâle olacaktır. Ruska'ya göre, İbn Sina böyle bir eser yazmış olsa idi, sarayında* yaşadığı herhangi bir hükümdarın adına yazması lâzım gelirdi ve eserde onun muhitine âit işaretler ve kayıtlar bulunurdu. Halbuki bu eserde — daha doğrusu onun lâtinceye tercümelerinde veya genişletilmiş şekillerinde — böyle kayıtlar mevcut değildir ³¹. Bundan da, gayet tabii olarak, şu netice çıkar ki, bu eser İbn Sina tarafından yazılmış değildir. Böylece hem dahilî ve hem de haricî deliller, eserin bir gayr-ı mevsub bir olduğunu sarahatla göstermektedir.

Ruska'nın gösterdiği bu deliller, ilk bakışta, ne kadar bedihî ve kat'î görünürse görünsün, sağlam temellere istinad etmemektedir. İbn Sina'nın diğer eserlerinde bulunan elkimyaya dâir fikirlerini bir tarafa bırakıp, şimdilik yalnız onun gösterdiği haricî delilleri tetkik edelim.

J. RUSKA'NIN FİKİRLERİNİN TENKİDİ

Şark müelliflerinin eserlerini umûmiyetle bir hükümdara takdim ettikleri ve eserlerinin başında onun adını kaydettikleri doğrudur. Ancak bu şahsın bir hükümdar olması her zaman şart değildir; bazan bir vezir, bazan bir şeyh ve bazan da bir şehrin ileri gelen bir şahsiyeti olabilir. Nitekim bizzat İbn Sina'nın bâzı eserlerini hükümdarlara değil, böyle kimselere ithaf ettiği veya onların isteği üzerine kaleme aldığı, talebesi ve arkadaşı Abū Ubayd al-Cūzcânî'nin ondan aldığı bilgilere istinaden yazdığı ve J. Ruskanın da gösterdiği gibi İbn Abî Uşaybî'a ve diğer hâl tercümesi müellifleri tarafından hemen hemen aynen iktibas edilen tercüme-i hâlden kolayca anlaşılmalıdır ³². Bu iksir risâlesi için de hâl böyledir. Hatta bunun ithaf edildiği şahsın kim olduğunu veya olabileceğini tayin edebilmek için imkânlar veren kayıtlar da vardır. J. Ruska'nın lâtinceye tercümesinde ve İbn Abî Uşaybî'a'da bulunan bu kayıtlara dikkat etmemiş olması hakikaten hayrete şâyândır.

²⁶ De Slane'nin Fransızca tercümesi, c. III, s. 254—256, Holmyard ve Mandeville, s. V. v. d.'dan naklen.

²⁷ Yukarıda gösterilen yer, bilhassa s. 280, not 1, ve s. 284.

²⁸ Neşr M. Ş. Yaltkaya ve Rif'at Bilge, İstanbul, 1943, c. II, s. 1527.

²⁹ c. II, s. 19.

³⁰ Ruska, *mezkûr makale*, s. 20.

³¹ Ruska, *mezkûr makale*, s. 23.

³² Ruska, *mezkûr makale*, s. 15—16. Burada verilen izahata göre, İbn Sina, *K. al-Hâşil va 'l-maḥşûl* ile *K. al-Birr va 'l-işm*'i memleketinde fakih Abū Bakr al-Barḳî için, *al-Hikmat al-'arūḫiyya*'yı Abu 'l-Ḥasan al-'Arūḫî için, *K. al-Mabda' va 'l-ma'ād*'ı al-Şayḫ Abū Aḥmad Muḥammed b. İbrâhîm al-Fârisî için ilh... yazmıştır (Bk. '*Uyūn al-anbā'*', Kahire, 1299, c. II, s. 18); en mühim eseri olan *al-Şifâ'*'yı da talebesi olan Abū Ubayd 'Abd Vâhid al-Cūzcânî'nin isteği üzerine kaleme aldığı mâlûmdur. Bir başka talebesi olan Abu 'Abd Allâh al-Ma'şûmî (Bk. Brockelmann, *GAL, Suppl.*, c. I, s. 828) için de *Risâlat al-'işḳ*'ı yazdığı ve eserin başında onun ismini zikrettiği (bk. al-Bayhaḳî, *Tatumma Şivân al-hikma*, neşr Muḥammed Şaffî, Lâhur, 1351, s. 95; Anawati, s. 287 v. dd Fu'âd Sayyid, *Ibn Sina*, s. 2) zaten mâlûmdur.

Abū 'Ubayd al-Cūzcānī'nin³³ anlattığına göre, İbn Sina zarûretler yüzünden memleketini terketmek ve Gürgenc'e gitmek mecbûriyetinde kalmıştı. Bu ilimleri seven ve takdir eden vezir Abu 'l-Ḥasan ('Uyûn ve bâzı yazmalarda: al-Ḥusayn) al-Sahlî orada vezirdi ve kendisi onun vasıtasıyla oranın emîri olan 'Alî b. Ma'mûn'a takdim edilmişti³⁴. Al-Cūzcānî, İbn Sina'nın eserlerini sayarken de, bir "*Risāla ilā Abi 'l-Ḥasan Sahl b. Muḥammed al-Sahlî fî amr mastûr*"undan bahseder ki³⁵, bu bizi alakadar eden ve elkimyaya dâir olan risâledir. İbn Sina, bu şahıs için, bundan başka, mantıktan bâhis olan *al-Kaşıda al-muzdavica*'sını yazmıştır. Baba adları ve nisbeleri aynı olduğuna göre bunun kardeşi olması icap eden vezir Abu 'l-Ḥusayn Aḥmad b. Muḥammed al-Sahlî için de *Kitāb al-tadāruk li-anvā' ḥata' al-tadbîr*³⁶ ile *Kitāb kıyām al-arz fî vasaḥ al-samā'*³⁷ 'ı kaleme almıştır³⁷. Elimizde bulunan nüshaların başında da Abu 'l-Ḥasan Sahl b. Muḥammed adı geçmektedir³⁸. Bu mûtalardan kolaylıkla şu netice çıkar: Harezmi'de al-Sahlî diye bir vezir âilesi vardır, İbn Sina, memleketinden ayrıldıktan sonra, bunlara intisab etmiş ve bu âileden Sahl b. Muḥammed ile Aḥmad b. Muḥammed için bir takım risâleler kaleme almıştır.

İbn Sina'nın elkimyaya dâir risâlesini adına yazdığı Sahl b. Muḥammed, bence, şimdilik onun eserlerinden başka, tarihî kaynaklarda zikredilmiş görünmüyor; fakat kardeşi Abu 'l-Ḥusayn Aḥmad b. Muḥammed al-Sahlî arap edebiyatı tarihinin tanınmış şahsiyetlerinden biridir.

İran edebiyatı ve kültür tarihinin pek mühim kaynaklarından biri olan *Çahār makāla*'nin müellifi Niẓāmî-i 'Arūzî-i Samarḳandî'nin verdiği izâhata göre³⁹, "Abu 'l-'Abbās Ma'mûn'un Abu 'l-Ḥusayn Aḥmad b. Muḥammad al-Sahlî adlı bir veziri vardı; hakîm mizacı, cömert ruhlu, fazıl bir insandı. Harezmsâh ta, onun gibi, hakîm mizacı ve fazılları seven bir insandı. Onların sâyesinde Abū 'Alî İbn Sînâ, Abu Sahl Masîhî ve başkaları gibi hakîm ve fazıllar onun sarayında toplanmıştı". Diğer taraftan, Yâḳût al-Ḥamavî de, arap edîb ve şâirlerinden bahseden ve *Mu'cam al-udabâ'* adı ile tanınan *İrşād al-arîb* adlı eserinde onun hakkında geniş bilgiler vermektedir. Buna göre, bu zat 378/988'de Harezmsâh olan 'Alî b. Ma'mûn ile kardeşi Abu 'l-

³³ İbn Sina'nın hayatının sonlarına kadar onunla beraber kalıp, onun tercümei hâlini yazmış olan Abū 'Ubayd 'Abd al-Vâhid b. Muḥammad al-Cūzcānî için bk. al-Bayhaū, *Tatumma*, s. 94 v. dd.; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, c. I, s. 828.

³⁴ Al-Cūzcānî, *Tārîḥ Ibn Sînâ* (veya *Tārîḥ sîrat Ibn Sînâ* veya *Sarguzast*), Üniversite Kütüphanesi arapça yazma 1458, varak 72 b; Topkapı sarayı, Ahmed III 3447, varak 22 b; 'Uyûn, c. II, s. 4.

³⁵ Üniversite Ktb. *mezkûr yazma*, varak 73 b.; Topkapı sarayı, *mezkûr yazma*, varak 23 b. İbn Abî Uşaybi 'a'nın da bahsettiği (c. II, s. 19) *Risāla ilā 'l-Şayḥ Abi 'l-Ḥasan Sahl b. Muḥammed al-Sahlî fî 'l-kîmyâ* bu risâledir.

³⁶ 'Uyûn, c. II, s. 19. Bu eserin bir çok yazma nüshaları mevcut olup (bk. Osman Ergin, s. 17, nr. 81; Brockelmann, nr. 95 o; Fu'ād Sayyid, *İbn Sînâ, mu'allāfatuh va şurūḥuhâ al-mahfûza bi-Dār al-Kutub al-Miṣrîya*, Kahire, 1950, s. 18.; Anawati, s. 185 v.d., 130), al-Râzî'nin *Kitāb Manāfi' al-âğziya*'sının haşiyesinde *Daf' al-mazârr al-kullîya 'an al-abdân al-insāniya bi-tadāruk anvā' ḥata' al-tadbîr* adı ile basılmıştır (Bulak, 1305).

³⁷ Bu eserin de bir çok yazmaları mevcut olup (bk. Osman Ergin, s. 33, nr. 52; Brockelmann, nr. 73; Anawati, s. 230, nr. 168; Fu'ād Sayyid, s. 15, 19), *Cāmi' al-badāyi'* adlı mecmua içinde basılmıştır (Kahire, 1917). Bu kitap *al-Risāla al-Cūzcāniya (fî 'l-ta'rîf bi-kıyām al-arz vasaḥ al-samā')* adı ile meşhurdur.

³⁸ Bunlar arap yazısının hususiyetleriyle kolaylıkla izah edilebilir. Aynı sebeplerle izah edilebilecek olan diğer varyantlar için bk. arapça metin, s. 2.

³⁹ *Çahār makāle*, neşr. Muḥammad b. 'Abd al-Vahhâb Ḳazvîni, Leyden, 1910 (*GMS*, XI), s. 76 ve notlar kısmında, s. 244; İngilizceye tercüme E. G. Beowne, *Revised Translation of the Chahār Maqāla ("Four Discourses")*, London, 1921 (*GMS*, XI, 2), s. 85.

‘Abbās Ma’mūn b. Ma’mūn’a vezirlik yapmıştır. Harezm’in en ileri gelen şahsiyetlerinden biri olup, âilesi bir çok “reis” ve vezir yetiştirmiş olan cömert ve âlicenap bir âiledir. Kendisi vezir oğlu vezirdir. Edebiyat ve ilimlerde behre sahibi idi, gayet güzel şiir söylerdi ve kendi adına bir çok kitaplar yazılmıştır. 404/1013-1014 senesinde, Harezmşah Abu ‘l-‘Abbās Ma’mūn’un kendisine bir fenalık yapacağından korkarak, memleketini terk etmiş ve Bağdad’a gelip, orada yerleşmiş, 418/1027’de, Sāmerrâ’da, ölmüştür⁴⁰.

Böyle vezirlik, reislik ve ilim dostluğu ile tanınmış olan bir âileye mensup bulunan Abu ‘l-Ḥusayn Aḥmad b. Muḥammed al-Sahlî’nin kardeşi Abu ‘l-Ḥasan Sahl b. Muḥammad al-Sahlî’nin de ilim dostu olacağı ve kardeşinin himâyesinde bulunan İbn Sina gibi bir âlim ve feylesufla, zamanında o kadar alâka uyandıran elkimya hakkında münakaşalar yapabileceği ve ondan bu hususdaki fikirlerini kendisi için yazmasını rica edebileceği meydandadır. Görülüyor ki, *Risāla fî amr mastūr* meçhul değil, bilâkis çok tanınmış olan bir âileye mensup olan bir şahsa ithaf edilmiştir. Şu hâlde mâlûm ve belli bir şahsın adına yazılmamış olduğu için, J. Ruska’nın bu eserin mevsiyetinden şüphe etmesi için bir sebep yoktur. Esasen, biraz evvel işaret edildiği gibi, bu şahıs mâlûm ve tanınmış bir âileye mensup olmasaydı, bu, eserin mevsiyetinden şüphe etmemiz bir delil teşkil etmezdi.

J. Ruska’nın diğer deliline, yâni bu eserde te’lif edildiği muhiti gösterebilecek delillerin, onun islâm âleminin şarkında değil, daha ziyâde garbında yazılmış olduğunu göstermesine gelince, bu hususta şunları söylemek lâzımdır: İlerdeki metinlerde görüleceği üzere, eserin içinde yalnız iki yer ismi geçmektedir, bunlar da Fergane ile Hindistan’dır⁴¹. Eğer bunlar eserin yazıldığı yeri gösteren bir delil teşkil ederse, ancak onun islâm âleminin şarkında yazılmış olduğunu gösterir. Lâtince tercüme-lerde görülen garba âit yer adları ise, mütercimlerin, pratik gayelerle, yaptıkları küçük değişiklikler veya ilâvelerle kolayca izah olunabilir. Esasen, eserin asıl metni dururken, ekseriya ne kadar serbest çalıştıkları mâlûm olan lâtinceye tercüme edenlerin eserlerinden deliller çıkarmak, usûl bakımından, hatalı bir hareket teşkil eder ve bu deliller hiç bir zaman bir kat’iyet ifâde edemez.

RİSÂLA FÎ AMR MASTÜR İLE AL-ŞİKÂ’NIN TELİF TARİHLERİ

Şimdi bunlar kadar mühim olmamakla beraber, yine üzerinde durulması icap eden ve yukarıda cevapsız bırakılmış olan meseleye dönebiliriz: Bu da, Ortaçağda, şarkta ve garpta, hemen her alâkalı eserde elkimya aleyhinde zikredilen ve bundan da ne kadar geniş bir akis yaptığı kendiliğinden meydana çıkan *al-Şifâ*’daki elkimya aleyhindeki fikirler meselesidir. Bu hususta bir kaç türlü muhakeme yürütmek ve bunun mevzu bahis risâlenin gayr-ı mevsiuk olduğunu gösteremeyeceğini isbat etmek kabildir. Ancak, daha evvel, teferruata âit, fakat meselenin esası için mühim olan bir kaç noktanın tesbiti lâzımdır.

⁴⁰ Yâkût al-Ḥamavî, *İrşâd al-arib*, neşr. D. S. Margoliouth, Leyden, 1909 (GMS, VI), c. II, s. 102-103; yeni Kahire tab’ı, senesiz, c. IV, s. 31—34. Bahis mevzu şahsın nisbesi burada al-Suhaylî şeklinde görülüyorsa da ve Mîrzâ Muḥammed Kazvîni bunu daha doğru sayıyorsa da (bk. *Çahâr makāle*, İngilizceye tercüme, s. 85, not. 3), bizce yazmaların hemen hepsinde görülen al-Sahlî şekli doğrudur ve birinci şeklin bir yanlış okuma veya yazmadan ileri geldiği muhakkaktır. Esasen bu şekil doğru dahi olsa, esas fikri değiştirmez; çünkü onun adına yazılmış eserlerin bâzı nüshalarında bu nisbet al-Suhaylî şeklinde de görülmektedir.

⁴¹ Bk. Arapça metin, s. 3.

Elkimyaya dâir olan *Risāla fī amr mastūr al-şan'a*'nın İbn Sina'nın oldukça genç olduğu bir çağda, ve muhakkak olarak, *al-Şifā'* dan çok evvel yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu hususlar biraz daha tavzih olunabilir. Mâlûmdur ki, İbn Sina, Mahmud Gaznavî Hârezmî'yi zabtetmeden evvel (408/1017-1018'de)⁴² ve belki hâmisî Abu'l-Huşayn Ahmâd al-Sahlî'nin kaçmasından, yâni 404/1013-1014 senesinden evvel, Hârezm'den ayrılmıştı ve buna göre, elkimya hakkındaki risâlesini takriben 30 yaşlarında iken yazmış olmalıdır. Hatta al-Cüzcânî'nin rivâyeti doğru ise, o, Ziyarî'lerden Şams al-Ma'âlî Kâbûs b. Vaşmagîr'in yanına gitmek istiyordu. fakat Şams al-Ma'âlî Kâbûs bu sırada bir kaleye hapsedilmiş ve orada ölmüştü⁴³. Bu şahsın 403/1012-1013 senesinde öldüğü mâlûmdur ki⁴⁴, al-Cüzcânî'nin bu ifâdesi de yukarıki fikri te'yid etmektedir.

Al-Şifā''nın telif tarihine gelince, İbn Sina'nın bunu Şams al-Davla'ya ikinci defa vezir olduğu zaman yazdığı, onun yazılmasında bizzat âmil olan al-Cüzcânî söylemektedir⁴⁵. Bunun için al-Cüzcânî bir tarih zikretmiyorsa da, hadiselerin ceryanından Şams al-Davla'nın Târim emîri Bahâ' al-Davla'ya karşı sefer yapıp, dönerken ölmesinden az evvel başlanmış olduğunu ve bu hadise sırasında *al-Şifā'*'nın henüz bitmemiş bulunduğunu anlamaktayız. Şams al-Davla'nın ölümü takriben 412/1021 senesinde vuku bulduğuna göre⁴⁶, İbn Sina bu büyük ve mühim eserini 40—45 yaşları arasında yazmıştır. Al-Cüzcânî, bu kitabın mantık kısmının başında bulunan ve bütün esere bir mukaddime teşkil edecek tarzda kaleme alınmış olan mukaddimesinde, onun İbn Sina 40 yaşında iken yazıldığını söylüyor ki⁴⁷, bu da yukarıdan beri verilen izâhata tamâmiyle uymaktadır.

Kitâb al-Şifā''nın böylece *Risāla fī amr mastūr al-şan'a*'dan hiç olmazsa 10 sene sonra yazılmış olduğu tesbit edildikten sonra, asıl meseleye gelebiliriz. İlk önce, İbn Sina'da bir fikir değişmesi vukubulduğu düşünülebilir. Yâni J. Ruska'nın düşündüğü gibi, o, evvelâ elkimyanın imkânına inanmazken, sonra bunun mümkün olduğu kanaatine vasil olmuş değil⁴⁸, muhterem Adnan Adıvar'ın düşündüğü gibi, evvelâ elkimyanın imkânını kabûl ettiği hâlde, sonraları bunun imkânsızlığını görmüş olabilir⁴⁹. Bunun için de İbn Sina'nın diğer eserlerinde hakikaten elkimya aleyhinde olması, bu risâ-

⁴² Bilhassa büyük İran şâiri 'Unşurî'nin bir kasidesiyle (bk. *Divân*, Tahran taşbasması, s. 53, krşl. Ahmed Ateş, *Taricumân al-balâğa*, İstanbul, 1949, s. 22 v. d.) ebedileştirilmiş olan bu hâdisî için bk. *Târîh-i Bayhağî*, neşr. Dr. Ğanî ve Dr. Fayyâz, Tahran, 1324, s. 670—679; al-Manîni, *Şarh Târîh Yamîni*, Kahire 1286, s. II, s. 258; İbn al-Asîr, neşr. Tornberg, Leyden, 1863, c. IX, s. 184 v. d. (407 yılı vukuatı sırasında).

⁴³ Bk. Abû 'Ubayd al-Cüzcânî, *mezkûr yazma*, varak 72 b; 'Uyûn, c. II, s. 4.

⁴⁴ Bk. İbn Hallikân, *Vafayât al-a'yân*, Kahire 1299, c. I, s. 538 v. d.; al-Şa'âlîbî, *Yatîmat al-dahr*, Kahire, 1353, c. IV, s. 56—61; Yâkût, *İrşâd*, neşr. D. S. Margoliouth, c. IV, s. 143—152; İbn al-Asîr, *mez-kûr esr.*, c. IX, s. 167, v. dd.; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, c. I, s. 154. Diğer kaynaklar burada gösterilmiştir.

⁴⁵ *Târîh sîrat İbn Sînâ*, *mezkûr yazma*, varak 74 a, ve krşl. 'Uyûn, c. II, s. 6.

⁴⁶ Bk. S. Lane-Pool, *Düvel-i İslâmiye*, türkçeye tercüme Halil Edhem, İstanbul, 1927, s. 149; E. de Zambaur, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam*, Hanovre, 1927, s. 213.

⁴⁷ Bk. *al-Şifā'*, Ahmed III 3262 ve 3261, varak 1 b, v. d: انتقل فيها من جرجان... وبقیت معه عدة سنين، الى الرى ومن الرى الى همذان وشغل بوزارة الملك شمس الدولة... وكان اشتغاله بذلك حسرة علينا وضياعا لرواجارنا، وقد كان وهن الرجاء ايضا في تحصيل تصانيفه الفانية، فالتستنا منه اعدادها، فقال اما اشتغال بالالفاظ وشرحها فامر لا يسعه وقت ولا ينشط نفسى، فان قنعتم بما تبسر لى من عندى عملت لكم تصنيفاً جامعاً على الترتيب الذى يتفق لى... واخذته بتجيم كتاب الشفاء... وفرغ من هذه الكتب... وبلغ حينئذ اربعين (كذا في النسختين)...

Bu mukaddimenin türkçeye tam tercümesi için bk. M. Şerefettin [Yatkaya], *İbn Sina, hal tercümesi*, s. 37 v. dd.

⁴⁸ *Mezkûr makale*, s. 19 v. d.

⁴⁹ *Tarih boyunca ilim ve din*, c. I, s. 92.

lesinin de elkimya lehinde bulunması icap eder. Yukarda gösterilmiş olan kaynaklar ile muahhar âlimlerin *al-Şifâ*'daki parçayı böyle anladıkları görülmüştü⁵⁰. Fakat acaba İbn Sina hakikaten bu fikirde midir, yahut *al-Şifâ*'daki parçanın mânasını öyle mi anlamak lâzımdır?

İBN SİNA'NIN ELKİMYA HAKKINDAKİ FİKİRLERİ

Biz öyle zannediyoruz ki, İbn Sina'nın yukarda kaydedilen sözlerine verilen mâna biraz zorlanmıştır. Büyük bir tabiat âlimi olup, cisimlerin mâhiyeti ve meydana gelişi hakkında zamanındaki ve zamanına göre mantukî olan fikirlerle⁵¹ oldukça kolay izah edilebilecek olan elkimya hakkında İbn Sina'nın fikirleri *al-Şifâ*'da müteredditir. O, bilgili ve mâhir kimseleri bile şaşırtabilecek taklidler meydana getirmenin imkânını kabûl ettikten sonra, bir madenin cevher itibariyle de başka bir madene tahvil edilmesi hususunda kat'î ve son hükmünü tercümesi yukarda bulunan şu ibâre ile veriyor: *و اما ان يكون الفصل المنوع يسلب او يكسى فلم يتبين لي امكانه ، بل بعد عندي جوازه ، اذ لاسيل : الى حل المزاج الى المزاج الآخر*. Buradaki *بعد عندي جوازه*, Holmyard ile Mandeville, "I regard it as impossible.." diye tercüme ediyorlar⁵². Halbuki *بعد عندي* (veya onların metinlerinde olduğu gibi) "بعيد عندي" demek olmayıp, "ben- ce müsteb'attır" demektir. Dikkat edilirse görülür ki, İbn Sina'nın bundan sonra gelen ve tam tercümesi biraz evvel verilmiş olan bütün sözleri de imkânsızlık değil, ancak "istib'ad" gösterir. Nitekim metni yukarıda bulunan ibârede bir de "imkânı bana açık olmadı" diyerek, bu hususta, imkânsızlık değil, şüphe ve tereddüt ifâde ediyor.

Al-Şifâ'daki ibârenin bu mânada olduğu bizce gayet vâzih ise de, onu böyle anlamak icap ettiğini gösterecek ikinci elden değil, birinci elden başka deliller de gösterilebilir ki, bu İbn Sina taraftarı olan ismi bizce meçhul bir şahıs ile meşhur elkimya taraftarı al-Ṭuğrâ'î'nin bu parçadan anladıkları mânadır.

Bu meşhur şâir ve elkimyacı vezirin, bir çok müelliflere göre⁵³, İbn Sina'nın *al-Şifâ*'daki fikirlerini reddetmek üzere, *Kitâb Haḥâ'ih al-iştihâd bi-avn al-hakîm al-cavâd* adlı bir eser yazmış olduğundan evvelce bahsedilmişti⁵⁴. Halbuki eserin adı bile bunun bir reddiye olmadığını göstermektedir. Hakikaten al-Ṭuğrâ'î eserine başlarken⁵⁵, adını vermediği bir dostunun, uzun zamandan beri kendisiyle *al-şan'a* denilen elkimya hakkındaki konuşmalarından bahsediyor. Ona göre, ilimde çok ileri gitmiş olan yeni hakîmlerden al-Fârâbî ile Abū 'Alî İbn Sînâ, bunun isbâtından ziyâde

⁵⁰ Bak. burada s. 34 v. d.

⁵¹ Bk. Adnan Adıvar, *mezkûr eser*, c. I, s. 71 v. d.; Mieli ve Brunot, *Histoire des sciences*, s. 993, v. dd.

⁵² Bk. *mezkûr eser*, s. 41. Bu parçayı evveliyatı ile beraber aynen iktibas eden J. Ruska, bilhassa bu hükme istinat ettiğini göstermek için, onu italik olarak dizdirmiştir, bk. *mezkûr makale*, s. 19.

⁵³ Yukarda not 24 ve orada gösterilen kaynaklara bk.

⁵⁴ Krşl. Adnan Adıvar, *mezkûr eser*, c. I, s. 95.

⁵⁵ Ben, maalesef, ancak İstanbul Üniversite kütüphanesinde bulunan yeni bir yazmadan istifade edebildim. Bununla beraber bu yazmadan müellifinin fikirlerini kolayca takip etmek mümkün olmaktadır. Yazmanın evsafı şudur :

Üniversite kütüphanesi arapça yazma 3634/1. Ebrû kâğıt kaplı bir cilt içinde, varak 1 b—26 b, 21,3 × 15,4 (16 × 9) cm. eb'adında. 21 satırlı ihmalkâr ve çirkin bir nesih. Söz başları kırmızı mürekkeple. İstinsah tarihi yok. XI-XII. / XVII-XVIII. asır.

Baş : ... الحمد لله رب العالمين ... قال الحكيم مؤيد الدين ابو اسماعيل الحسن بن علي بن علي (!) بن محمد الاصفهانى الطغرأتى ...
اما بعد اسعدك الله بطاعته ...

nefyine taraftar gibidirler ⁵⁶. Bu hususta yazılmış olan eserler de, daha ziyâde aldatıcı bir felsefeye benzemekte olup, serâp gibidirler ⁵⁷. Şan'at'la uğraşanlar, İbn Sina'ya göre, imkânsız mümkün gibi göstermek istedikleri için, halkı büyük ve devamlı sıkıntılara düşürmüşlerdir. Onun *al-Şifâ*'daki sözleri de bunu gösterir ⁵⁸.

Bunun üzerine, al-Tuğrâ'î, bizzat İbn Sina'nın eserlerine istinad ederek, fakat yine *al-san'a* (elkimya)nın esrârını tamâmiyle ifşa etmeden, bunun imkânını meydana koyacağını ve İbn Sina'nın bu husustaki fikirlerinin "tereddütlü" (muhtarib) olduğunu anlatır ⁵⁹. Sonra *al-Şifâ*'ya istinat ederek, İbn Sina'nın düştüğü tereddütleri ve hatta tenakuzları birer birer gösterir ⁶⁰. Bazan da elkimyanın derin esaslarına, ince bir zekâ ile, nüfuz etmiş olduğunu kabûl eder ⁶¹. Sonra terkipler (*al-amzica*) ve bunların neticeleri hakkındaki fikirlerini alıp, onların da elkimyaya uygun olduğunu izâh eder ⁶². En nihayet eserini, İbn Sina'nın fikirlerinin esâs itibâriyle, bir çok cihetlerden elkimyacıların fikirlerine uygun gördüğünü söylemekle nihayete erdirir ⁶³.

RİSÂLA FÎ AMR MASTÛR AL-ŞAN'A'NIN KISA BİR TAHLİLİ

Bizce bütün bunlardan çıkacak netice vâzıhtır: İbn Sina'nın madenler ve kimyevî muameleler hakkındaki fikirleri hakikî elkimyacıların fikirlerine uygundur. O, elkimyayı, nazarî olarak, reddetmiş ve imkânsız olduğunu göstermiş değildir. Bununla beraber tecrübenin muvaffak olmadığını, sırf ilmî gayelerle veya kolay bir hayat te'min etmek için, altun yapmağa çalışıp, sonunda büyük ye's ve felâketlere uğrayanların hâllerini sık sık görmüş olmalıdır. Üstelik de bu sahadaki şarlatanlıkları bilmemiş olması mümkün değildir. Bundan dolayı nazarî olarak imkânını kabûl ettiği elkimyayı, amelî bakımdan, reddetmiş bulunmaktadır.

⁵⁶ Varak 1 b: ... قد حدثني (لعله: حادثني) منذ زمان وشكوت الى الشكوك التي اعرضت صدرك في حقيقة معاني الفن: المسحى عند اهل الحكمة على الاطلاق وعند العامة الصنعة، وذكرت ان اكثر الحكماء المشهود لهم بالتدبير في اتقان العلوم كفلاطون وارسطو قديما وكالفارابي وابو علي ابن سينا (2 a) حديثا متفقون على اتباهه ومعرضون عن ذكره، وكانهم الى نفيه اشرع منهم الى اثباته ...

⁵⁷ Varak 2 a: ... وقلت ان الكتب المنسوبة الى اجلة الحكماء كفيثاغورث (!) وسقراط ... ومن عداهم معلومة غير صحيحة وهي مشكوك فيها غير موثوق بها، وهي ... مضطربة النظم غير مرتبة ولا دالة على حقيقة معني الحل والعقد والمزاج والاستحالة، كتب الاسلاميين كخالد بن يزيد وقدامة وجابر بن حيان وابن وحشية وابن زكريا كتب خرافات ومخالات يشهد الامتحان بطلان دعاويها، وهذه الكتب مع خلوها عن الفائدة المطلوبة مشبهة بكتب الحكمة مموهة بماخذ الالفاظ والمقاصد الداخلة فيها كسراب بقية (2 b) يحسبه الظن ماء حتى اذا جاءه لم يجد شيئا ...

⁵⁸ Varak 2 b: ... وهذا قال فيهم ابو علي ابن سينا ان قوما ضلوا في حيلهم يعلون الحجارة ويجعلونها مياها رائقة ... واسبوا على التجارب قرنا بعد قرن فلن يفلحوا، ووقع الناس بترقرهم في عناء طويل وتعب كثير، وذلك لانهم ضربوا الحق بالباطل واخرجوا المتنوع في صورة الممكن ... وفي هذا المعنى وفيما اشبهه يقول ابو علي ابن سينا في كتاب الشفاء: ... واما ما يدعيه اصحاب الكيمياء ... Burada tercümesi evvelce verilmiş olan parçasının metni gelmektedir.

⁵⁹ Varak 3 b: ... وسألتني ان اكشف لك عن هذا السر، وادلك على الواضحة، واجمع لك بين كلام اهل التحقيق: ... وبين رموز هؤلاء القوم ليكون شروعك في التجارب - ان شرعت - عن علم، وتركك لها - ان تركت - عن ثقة، وحاولت ان استخراج لك اصول هذا العلم من كلام اوثق الناس عندك وارجحهم في ميزانك وهو ابو علي ابن سينا ... فاسعفتك بطلبك على وجه جمعت فيه الابانة والكتبان، وسألت الله تعالى العصمة من الخلل والزلل ...

⁶⁰ Varak 4 b: فنقول اولاييب ان تعتقد في صاحبك انه مستقل قوم النظر في سائر العلوم الا في هذا الفن، فانه عاقل، ومنه غير واقف على شيء منه، والذي تقدم عن كلامه مضطرب ويدل على صحة قولنا ...

Bir başkayerde de şöyle demektedir (Varak 11 a) في الفصل: ... ومن ههنا يلوح اضطراب قول صاحبك في الفصل: ...

السابق حيث تكلم على الصنعة، فقال اما ان يكون الفصل بلا نوع (والصحيح: المنوع) يسلب او يكسى فلم يقين لي امكانه ... وان كان صاحبك قد اشار اليه بفظته وقوة علمه اشارة خفية ... Bk. meselâ varak 15 b: ...

⁶¹ Bk. varak 24 b: ... وما يشهد بحدوث عن المزاج كلام صاحبك في الشفاء ... قال فيه الامرجة المختلفة في الاستعداد: ... Bk. varak 24 b: ...

⁶² Bk. varak 26 b: ... واذ قد وفقنا بما وعدناك من الاستشهاد على اعمالنا بكلام صاحبك واوثق الناس عندك، وواضعتك من الغوامض والاسرار ما شذ عن كلامه ... فان صح قولك عندك ورجح في ميزانك فاعمل به، والا فانت واختيارك، اعانك الله على الفهم، ورزقك الاطلاع على حقايق العلم انه جواد كريم منان رحيم.

İbn Sina'nın elkimya hakkındaki hakikî düşünceleri böylece meydana çıkarılıncaya görülür ki, *al-Şifâ*'dan çıkarılmak istenilen elkimya aleyhdarlığı ve binnetice elkimyaya dâir bir eser yazmış olamayacağı fikri, hiç bir sûretle, müdafaa edilemez.

Bilhassa İbn Sina'nın bu sahadaki fikirlerinin doğru olarak anlaşılması için tetkik edilen bu hususlardan sonra, şunu söylemek lâzımdır ki, İbn Sina'nın *elkimya* hakkındaki bu risâlesinin mevsukiyetini isbat etmek için bu kadar uzaklara gitmeğe hiç de ihtiyaç yoktu. Çünkü İbn Sina'nın bu risâlesi elkimyanın imkânını, yâni herhangi bir madenin başka bir madene, msl. altun veya gümüşe tahvil edilebileceğini göstermez; burada, tıpkı *al-Şifâ*'da kabul ettiği gibi, yalnız madenlerin başka renklere —altun veya gümüş rengine— boyanabileceğini söyler⁶⁴. Hakikaten o, risâlesine Abu 'l-Hasan Sahl b. Muḥammed al-Sahlî ile *şan'a* (elkimya)nın gizli meseleleri hakkında konuştuğunu ve onun kendisinden buna dâir bir risâle yazmasını istediğini anlatmakla başlıyor⁶⁵.

Risâlenin ilk faslında, bu *şan'a* hakkındaki umûmî meselelerden bahsediyor. Burada anlattığına göre, İbn Sina "tabiat" meselelerine çok dikkat edermiş. Elkimya taraftarlarının iddia ettikleri düşünceler (*ra'y*) de bunlardan biridir. "Fazıl ve ilme mensup olanların ekserisi, elkimyacıların fikirlerinin aksini söylüyorlar ve bunları tezyif ediyorlar. Benim mesleğimde her iki tarafın da fikirlerini bilmekten başka çare yoktu. Elkimya (*al-şan'a*)'nın mümkün olduğu iddiasında olanların yazdıkları kitapların ekserisine baktım ve onları her fennin (*şinâ'a*) esas ve temel direği olan "kıyas"tan mahrum gördüm, içindekiler daha çok hezeyana benziyordu. Onların aksini söyleyenlerin kitaplarına baktım. Tenkidlerini (*nakiz*) benzerleriyle bir fennin (*şinâ'a*) yıkılamıyacağı kadar zaif bir tenkid ve kuvvetsiz bir kıyas gördüm.

Bunun üzerine kendi aklıma (*zât nafsî*) muracâat ettim ve eğer bu iş mümkün olanlardan ise, nasıl olur, olmıyanlardan ise, nasıl olmaz diye düşünmeğe başladım. Bildim ki, gümüşü altun rengine, yahut bakırı gümüş rengine boyamamız mümkün olursa, bizim çaresiz kırmızıya boyayan bir kırmızı boyaya veya beyaza boyayan bir beyaz boyaya ihtiyacımız vardır..."⁶⁶ diyor.

İbn Sina, bunları söyledikten sonra, böyle bir boyanın evsafını ve ne sûretle elde edilebileceğini uzun uzun anlatır. O hâlde görülüyor -yine tekrar edelim- ki, bu eserdeki fikirler İbn Sina'nın *al-Şifâ*'da serdettiği fikirlerin aynıdır. Binaenaleyh fikir ayrılığından dolayı bu eserin İbn Sina'ya âit olamayacağı iddiası tamamiyle esassızdır.

⁶⁴ Lâtinceye tercümelerinde bu aslı fikrin değişmediğini gösterecek deliller vardır ve J. Ruska bunları eserinde zikrettiği hâlde (bk. *mezkûr makale*, s. 22 ve 50), bu risâleyi elkimya lehinde bir eser sayması ve bu yüzden onun mevsukiyetini reddetmesi oldukça hayrete şâyân görünüyor. Bâzi elkimyacılar göre, cisimler cevher itibariyle bir olup, aralarındaki fark renkten ibarettir; binaenaleyh bir cismin rengi değiştirildiği takdirde kendisi de değişmiş olacaktır (bk. A. Adıvar, *mezkûr eser*, c. I, s. 71; Brunot ve Mieli, *Histoire des sciences*, s. 998). Buna nazaran, bu risâlede boyanın imkânı kabul edilmekle, müellifinin bizzarûre elkimyanın imkânını kabul ettiği söylenebilir. Fakat İbn Sina'ya göre, renkler, kokular, hattâ vezinler (kesâfet) ve hâsseler tarafından alınan diğer husûsiyetler, yukarıda görüldüğü gibi, cevher olmayıp, "avâriz" ve "levâzım"dır (bk. Holmyard ve Mandeville, *mezkûr eser*, s. 86 "arapça metin" ve s. 42 "İngilizceye tercüme") ve bunların değişmesi cevherin değişmesini icap ettirmez.

⁶⁵ Bk. arapça metin, s. 2.

⁶⁶ *Risâla fî amr mastûr al-şan'a*, arapça metin, s. 2—3.

RİSÂLA Fİ AMR MASTÛR AL-ŞAN'Â 'NİN MEVSÛKİYETİ :

Bu risâlenin İbn Sina 'ya âit olamayacağı hakkındaki delilleri, kanaatimize göre, böylece kat'î olarak, bertaraf ettikten sonra, şimdi onun İbn Sina 'ya âit olduğunu isbâta yarayacak delilleri de gösterebiliriz.

1. 590—668/1194—1270 arasında yaşamış olan ve 'Uyûn al-anbâ' adlı eserini yazarken ne kadar dikkatle çalıştığı mâlûm olan İbn Abî Uşaybi'a, bu eseri İbn Sina 'nın olarak zikreder. Buna al-Cūzcānī'nin de bu eseri zikrettiği ilâve olunabilirdi. Fakat şunu söylememiz lâzımdır ki, al-Cūzcānī'nin İbn Sina 'nın hayatından bâhis olup, gerek 'Uyûn'da ve gerekse müstakil nüshalar hâlinde bulunan *Tārîh sîrat Ibn Sînâ* "Sarguzast" 'sında onun eserlerinin listesinin evvelinde şu veya şuna benzer bir ibâre vardır ⁶⁷ :

فهذا فهرست جميع كتبه اما ما ذكره ابو عبيد الجوزجاني في تاريخ سيرته من فهرست كتبه فهو يقارب اربعين تصنيفا وقد اجتهدت في تحصيل ما صنف واثبت في هذه الفهرست مضافا الى ما ذكره الشيخ ابو عبيد ما يقارب تسعين تصنيفا

"İşte bütün eserlerinin fihristi. Abū 'Ubayd al-Cūzcānī'nin *Tārîh sîratuh* ("Hayatının tarihi")'unda zikrettiği eserlerinin fihristi 40 kadar kitabı ihtiva eder. Onun yazdıklarını ele geçirmeğe gayret ettim ve bulduğum 90'a yakın kitabı, Şayh Abū 'Ubayd 'ın zikrettiklerine ilâve olarak, bu fihriste kaydettim". Bundan anlaşılıyor ki, bu eser bizce mâlûm olmıyan müellifler tarafından işlenmiş ve üzerine ilâveler yapılmıştır. Bununla beraber, bunun çok eski nüshaları mevcut olduğundan, ilâvelerin de çok eski olduğu ve binaenaleyh bunun da ayrı bir delil olarak kabûl edilmesinde hiç bir mahzur olmadığı görülmektedir. Nitekim Üniversite kütüphanesi, Arapça Yazma 4755 mecmuasında bulunan nüsha, 588/1192'de istinsah edilmiştir.

2. Arapça metnin elimizde çok eski denilebilecek nüshaları vardır. Meselâ Yıldız hususî 395 (= Üniversite ktb. Arapça Yazma 4724), 699/1300 de istinsah edilmiştir. Yıldız hususî 889 (= Üniversite ktb. Arapça Yazma 4755), yukarıda kaydedildiği gibi, 588/1192'de istinsah edilmiştir. Hatta bu nüshanın muhtelif yerlerinde bulunan kayıtlardan bunun bizzat İbn Sina 'nın yazısı ile olan bir nüshadan kopye edilmiş bir nüshadan kopye edildiği anlaşılmaktadır ⁶⁸.

3. Eserde ismine başka bir yerde tesadüf edilmiyen, fakat bir zamanlar İbn Sina 'yı himâye etmiş olan bir vezirin kardeşinin ismi bulunmaktadır ve bu eser onun için yazılmıştır. Eğer bu sahte bir eser olsaydı, ithaf edildiği şahsın ya lâlettayin bir kimse veya meşhur bir hükümdar, çok tanınmış bir şahsiyet olması daha çok akla gelebilirdi.

4. Bu eserde uslûb ve fikir, İbn Sina 'nın diğer eserlerinde görülen uslûb ve fikrin aynıdır. İbn Sina 'nın uslûbu, şimdiye kadar, esaslı bir şekilde, tetkik edilmiş ve hususiyetleri gösterilmiş değildir. Bunun burada yapılmasının mümkün olmadığı da meydandadır. Ancak onun uslûbu vuzuh ve fevkalade mantıkî olarak birbirine bağlanmış kısa cümleleri ile başka müelliflerinkinden kolayca ayrılır. Bu risâlede de aynı vuzuh ve mantıkî silsile görülmektedir. İbn Sina 'nın *Kānûn*, *al-Şifâ* ve *al-Işârât* gibi büyük eserlerinden bir kaç sahife okuduktan sonra bu eseri okumak, her ikisinde de uslûbun aynı olduğunu görmek için kâfi gelebilir.

⁶⁷ Üniversite Ktb. arapça yazma, 1458, varak 72 b.

⁶⁸ Bk. bu nüshanın tavsifi, s. 43.

5. Nihâyet şunu da ilâve etmemiz icap eder ki, umûmî olarak, bir eserin üzerinde adı yazılı olan müellife âit olmadığı, bunun lehinde değil, aleyhinde deliller olduğu zaman iddia edilebilir. Yoksa belki mevsuk olan bir çok eserlerin müelliflerinden şüphe etmek ve bu şüpheyi bertaraf edebilecek hiç bir delil bulamamak mümkündür. Bu herhalde mânasız bir şüphecilik olacaktır.

Risâla fî amr mastûr al-şan'a'nın mevsukiyeti böylece isbat edildikten sonra, burada onun daha fazla tahliline girişilecek ve elkimya tarihindeki mevkiî gösterilecek değildir. Filolog olarak, vazifemizin tamamlandığını zannediyor ve bu ilmî işi, memnuniyetle ilim tarihçilerine bırakıyoruz. Ancak şunu ilâve etmek lâzımdır ki, ilim tarihçileri eserlerinin ibtidaî malzemesini hazırlarken, mutahassıs filologlarla birlikte çalışmalı, her hususta filologlar son sözlerini söyledikten sonra, kendi işlerine başlamalıdır. Çok muhtemeldir ki, bu takdirde bir çok güçlüklerin daha kolay yenilmesi te'min edilecek ve her iki ilim sahası mensupları kendilerini bâzı yanlışlıklardan korumuş olacaklardır.

ESERİN YAZMA NÜSHALARI

ARAPÇA METNİN NÜSHALARI.

İlk önce şunu söylemek lâzımdır ki, bu nüshalar tetkik edilince görülür ki, İbn Sina'nın elkimyaya dâir fikir itibâriyle birbirinin tamâmiyle aynı olan iki risâlesi vardır. Birisi şimdiye kadar bahis mevzuu edilmiş olan Abu 'l-Hasan al-sahlî için yazılmış olan *Risâla fî amr mastûr al-şan'a* adlı risâledir ve Ahmed III 1584, 3483, 3447; Hamid I 1447, 1448; Nuruosmaniye 4894/12; Üniversite arapça yazma 1458/17, 6117, 4724/6, 4755 yazmaları bunun metnini ihtiva eder. Diğeri bundan çok daha kısa olup Abû 'Abd Allâh al-Barķî adında bir şahıs için yazılmıştır. Üniversite kütüphanesi Ay 1458/76, 4724/15, Ayasofya 4849, Nuruosmaniye 4849/15 nüshaları bunun metnini ihtiva eder ve şöyle başlar :

رسالة الشيخ الرئيس... الى ابن عبدالله البرقي في علم الصنعة جوابا لسؤاله في المعنى
بسم الله الرحمن الرحيم هداك الله للصالحات... لا زلت سائلا عن الحقائق ان اكشف لك عن حقيقة الاكسير
المتخذ من الكبريت الاصفر، فاجبتك اليه موثرا لرضاك متعا لهواك، فاقول ان الغرض الكلى فيه ان يوجد
الصيغ الاحمر عن الكبريت الاصفر في ماء حار... فيكون الحاصل بعد ذلك اكسيرا يفعل الذهبية ليصنع ويدوب
ويعود عند الخلاص....

Bu risâlenin İstanbul'da pek çok nüshaları vardır. Bunların yerleri ve evsafı şudur:
I. Y = ÜNİVERSİTE KTB. ARAPÇA YAZMA 4755 (= Yıldız hususî 889). Varak 250 b—260 b.

Yeni, Avrupa tarzında, kırmızı, yaldızlı meşin bir cilt içinde, hepsi İbn Sina'nın eserlerinden mürekkep 325 varak tutan bir mecmûa içinde. 16,6×12,7 (12,2×8,7) cm. eb'adında. Kalın, kahverengi, sağlam kâğıt. Solgun kahverengi mürekkep, söz başları kalın kalemle, kırmızı noktalar var. 15 satırlı gayet muntazam nesih, noktalar ekseriya noksan, bâzan harekeli. Kenarlarda mukabele kayıtları vardır, bâzan da başka kalemle ilâve edilmiş notlar görülüyor.

Burada ferağ kaydı yoktur. Bundan sonraki risâlenin ferağ kaydı şudur (varak 266 b) : هذا آخر ما وجد بحظ الشيخ الرئيس رحمه الله تعالى ، ولعل الناقل منه وجدته تعليقا فاشكل عليه مواضع : (b) : لم يكن عنده ، فصار الكلام بسببه مشوشا والحمد لله على نعمه فرغت من تعليقها في مستهل شهر رمضان سنة ثمان وثمانين (588 Ramazan başı = 10 Eylül 1192). والحمد لوهاب العقل بلا نهاية

Bu kayıt aynı zamanda bu eserin, bir vasita ile, doğrudan doğruya İbn Sina'nın yazısından kopye edildiğini de göstermektedir. Bundan müstensih'in ne kadar dikkatli çalıştığı de anlaşılıyor.

2. Ü = ÜNİVERSİTE KTB. ARAPÇA YAZMA 4724 (=Yıldız hususî 395). Varak 64 b — 72 a.

Kırmızı, yeni yapılmış bir cilt içinde, 117 varaklık bir mecmûa. Bütün mecmûa bir kalemde çıkmış olup, yazısı biraz kalın kalemle, kısmen harekeli, açık ve vâzih bir nesihdir. Noktalar nadiren noksandır, söz başları kırmızı mürekkeple. Kenarlarda ekseriya, belki başka kalemlerle yapılmış mukabele kayıtları. 19 satırlı. 22,6 × 16,7 (17,6 × 12) cm. eb'adında.

Her risâlenin sonunda istinsah tarihi olduğu hâlde müstensih adı yoktur. Bu risâlenin sonunda, 'aşr avsať zi'lka'da 699 Bağdâd.

3. A = AHMAD III 1584. Varak 126 b—133 b.

Sefine şeklinde, ebrû kağıt kaplı bir cilt içinde 291 varak. 10,3 × 17,7 (6,7 × 13) cm. eb'adında, 21 satırlı nestalik. Söz başları sürh. Kenarda mukabele ve tashih kayıtları.

İstinsah kaydı yok. IX./XV. asır.

4. HAMİD I 1447.

Tamir görmüş meşin bir cilt içinde, çok büyük bir mecmûa olup, kâğıdı ekseriya dökülmektedir. VIII./XIV. asırda Şiraz'da istinsah edilmiştir.

5. HAMİD I 1448. Varak 381 b — 390 a.

Hepsi İbn Sina'nın eserlerinden mürekkep bir mecmûa. Meşin bir cilt içinde, gayet ince kâğıtlı 659 varak. 20,2 × 11 (15,6 × 7) cm. eb'adında. Yıldız ve siyah cetvel içinde, 19 satırlı nesta'lik. Söz başları yıldız IX./XV. asır.

6. AHMED III 3447. Varak 33 b—39 a.

Meşin bir cilt içinde 741 varak, hemen hepsi İbn Sina'nın eserlerinden mürekkep bir mecmûa. 33,7 × 21,6 (19,7 × 12) cm. eb'adında. Yazı açık ve vâzih bir nasta'lik, 17 satırlı başlık ve söz başları yıldız. Kenarda mukabele kayıtları vardır. Kağıt bâzen (burada) beyaz ve çok saykallı.

İstinsah kaydı yok. Bâyezid-i Veli zamanı, IX.—XV. asır.

7. NURUOSMANİYE 4894.

Tamir görmüş meşin bir cilt içinde 597 varak. 35,5 × 23 (24,3 × 12) cm. eb'adında. Çok saykallı kalınca kağıt, söz başları kırmızı mürekkeple.

İstinsah ve ferağ kaydı yok (IX.—X./XV.—XVI. asır).

Hepsi İbn Sina'nın eserlerinden ibâret olan bu mecmûada. 12. risâle bizi alakadar eden risâledir ve varak 63 a—65 b arasında bulunmaktadır. 15. risâle yine kimya hakkında olup, bundan aşağıda bahsedilecektir.

8. AHMED III 3483. Varak 53 b—58 b.

Meşin bir cilt içinde 328 varak tutan bir mecmûa. 17, 7 × 13 (12,7 × 8,2) cm. eb'adında. 19 satırlı, şahsî bir yazı, okunaklı, fakat çirkin. İstinsah tarihi yok (X./XVI. asır).

İstinsah kaydı : خدم بكتبه العبد الاقل محمد البغدادي

9. ÜNİVERSİTE KTB. ARAPÇA YAZMA 6117 (=Yıldız hususî 256, umûmî 16761).

Yeni meşin bir cilt içinde 6 varak. 17,8 × 12,9 (12,2 × 7,6) cm. eb'adında. Saykallı, kalınca kâğıt. 21 satırlı, sağa mâil, adi bir nesta'lik. Ferağ kaydı yok (X.XVI. asır).

10. ÜNİVERSİTE KTB. ARAPÇA YAZMA 1458, Varak 78 a — 83 a.

36 × 2 (25,5 × 11,5) cm. eb'adında, 29 satırlı nestalik, sözbaşları sürh mürekkeple. 1206/1790—91'de Reîs el-etibbâ el-sultanî Mustafa Behcet tarafından istinsah edilmiş bir çok felsefî risâleleri ihtiva eden bir mecmua.

Elkimyaya dâir risâlenin kısa şeklinin nüshalarına gelince, bunların içinde bulunduğu diğer nüshaları yukarda tavsif edilmiş olduğundan, burada yalnız daha evvel bahsedilmemiş olan bir nüshanın tavsifini vermek lâzımdır :

AYASOFYA 4894. Varak 137 b—139 a.

Sonuncusu müstesna, hepsi İbn Sina'nın eserlerinden mürekkep bir mecmûa. Tamir görmüş, meşin bir cilt içinde, hepsi 180 varak. 21,8 × 12,2 (16 × 8) cm. eb'adında. 21 satırlı muntazam nesih kahverengi kâğıt ve mürekkep, söz başları kırmızı mürekkep ile.

İstinsah kaydı yoktur, fakat kâğıt ve yazısından VII./XIII. asırda istinsah edilmiş olduğu, kat'î surette, anlaşılmaktadır.

Bu küçük risâlenin ithaf edilmiş olduğu 'Abû 'Abd Allâh al-Barķî'ye gelince, insan gayr-i ihtiyarî şunu düşünmektedir : al-Cūzcânî ile ondan nakledenlerin sözlerine göre⁶⁹, Buhara'da İbn Sina'nın komşularından olan Abû Bakr al-Barķî adlı bir şahıs vardır. İbn Sina, *K. al-Hâşil va'l-mahşûl* ile *K. al-Birr va'l-işm*'i, zahit, fakih ve tefsirde eşsiz olan bu hârezmlî şahıs adına yazmıştır. Burada ismi geçen Abu 'Abd Allâh al-Barķî her hâlde bu Abu Bakr al-Barķî ile aynı âileden olabilir. Ne olursa olsun, bu risâlenin de İbn Sina'ya âit olduğundan şüphe etmek için şimdilik herhangi bir sebep mevcut değildir. Bunun Rampur kütüphanesinde de bir nüshası mevcut olup, 1352 senesinde, Haydarâbad'da, bir mecmua içinde, basılmıştır⁷⁰.

Abu 'l-Hasan al-Sahlî için yazılmış olan risâlenin de Hindistan'da Âsafîye ve Rampur kütüphanelerinde birer nüshası mevcuttur⁷¹.

ESERİN FARŞÇAYA TERCÜMESİ VE BUNUN NÜSHALARI

Bildiğimize göre, *Risâla fî amr mastûr al-şan'a*'nın farşça iki nüshası mevcut olup, her ikisi de İstanbul'da bulunmaktadır. İbn Sina'nın eserlerinin bibliyografyasını yapanlar bunları bir tek esermiş gibi göstermektedirler⁷². Halbuki nüshaların gayet sathî olarak tetkiki bunların birbirinden müstakil tercüme olduğunu hemen göstermektedir.

1. TOPKAPI SARAYI AHMED III 3063. IX./XV. asırda istinsah edilmiş bir mecmûa içinde bulunan nüsha.

⁶⁹ Bk. *mezkûr yazma*, varak 72 b; *Uyûn*, c. II, s. 4 ve diğer kaynaklar.

⁷⁰ Bk. Brockelmann, *GAL, Suppl.*, c. I, s. 823, nr. 790.

⁷¹ Brockelmann, *mezkûr eser*, nr. 79 ve J. Ruska, *mezkûr makale*, s. 20.

⁷² Osman Ergin, bu tercümeyi, o da farşça yazılmış bir esermiş gibi, zikretmektedir (bk. *mezkûr makale*, s. 7, nr. 29). Brockelmann (*GAL, Suppl.*, c. I, s. 823, nr. 79 n), bu hususta, Osman Ergin'i tekrar etmekten başka bir şey yapmıyor. Anavati ise, buna Ahmed III 3063 nüshasını ilâve etmekle beraber (bk. *mezkûr eser*, nr. 154), bunları bir tek eser zannetmiştir.

Bu tercüme, başında bulunan bir kayda göre, hakkında mâlûmat bulamadığım ve "al-acall,, diye tavsif edilen Zâhîr al-Dîn 'Abd al-Calîl b. 'Abd al-Cabbâr adlı bir zat tarafından yapılmıştır. Nüsha Fatih devrinde (IX. /XV. asrın ortası) istinsah edilmiş olduğu için, tercümenin bundan daha evvel yapıldığı muhakkaktır. Ancak metinden anlaşıldığı üzere, dil hususiyetleri bakımından, çok eski devirlerde götürülmesi mümkün değildir. Çünkü içinde VI. /VII. h. asırlarda tesadüf edilen eski kelime ve gramer şekillerinin bulunmamaktadır. Bundan dolayı bu tercümenin, en erken, VIII. /XIV. asırda yapıldığı kolayca iddia edilebilir. Gerçi en başlarda biraz eski bir takım hususiyetler görülüyor gibidir. Fakat bunu, tercüme olması ile izah etmek daha doğru olacaktır. Zira ileriki sahifelerde böyle hususiyetlere de hemen hiç tesadüf edilmez.

2. ÜNİVERSİTE KÜTÜPHANESİ ARAPÇA YAZMA 1458 İÇİNDE BULUNAN TERCÜME. Varak 159 a—161 b. Kısaca tavsifi evvelce geçmiş olan bu nüshadaki tercümenin müellifi mâlûm değildir. Eski şark felsefesine ve ilimlere kâfi derecede vukufu ve merakı olan Tabib Mustafa Behcet tarafından dikkatle ve anlaşılacak istinsah edilmiştir. Ve metin, umûmiyetle sıhhatli görünmekle beraber, mütercim bâzan aslının fikirlerini değiştirmiştir.

وعلى الرضا عليه السلام

بسم الله الرحمن الرحيم وصلى الله على سيدنا محمد
 الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا
 ومينينا محمد وآله وصحبه أجمعين قال الحكيم مريد الدين
 ابوالعلاء عجل الحسن بن علي بن علي بن محمد الاصفهاني في
 الظفر اي روح الله روحه اميني اما بعد اسعد الله
 بطاعتكم وجعلكم من الفائزين برحمته فان الفخر الاكبر
 والخير الكبر والكنز الذي لا يبدي تقوى الله عز وجل في
 الحكمة التي من الله بها على نبيه واوليائه واصفيائه
 عليهم السلام وكفاهم ذلك الطلب وطرح عنهم كل
 الفخر وخوف المسألة فامنتهم بالفؤة الحلال
 الذي لا شعة فيه ولا منة مخلوق معه فقال عز من قائل
 فبوت الحكمة من يشا ومن يوفى الحكمة فقد اوتي خيرا
 كثيرا وهذه الحكمة التي يوتيها الله تعالى الامن عز قلبه
 بمعرفته واطلعه على اسرار ملكوته وكشف له المحج
 عن افعال الطبايع المسخرة بحكمته الجارية على الموافقة
 والموازين المفترضة بها وكنتم قد جاهدتمني منذ زما
 وشكوت الي الشكوك التي اعرضت صدرك في
 حقيقة معاني الفطن المسمى عند اهل الحكمة علي الا
 طلاق وعند العامة الصنعة وذكر ان اكثر الحكماء
 المشهورين بالتدبير في اتقان العلوم كما فاطون
 وارسطو اقدما وكالفارابي وابي علي ابن سينا
 حديثا

حديثا متفقون على ثبته ومعرضون عن ذكره وكما منهم
 الي نقيضه اشرف منهم الي اثنائه ويكاد اجماع المعتمدين
 على امتناعه والذي لا شبهة فيه عندهم انه من لم
 يتألف فيه غير موثوق به ولا مقطوع بصحة ولا مستند
 الي اصل وثيق والموافق للاصول التي عند المحققين
 ولا خارج على طول التجارب مع ثباتك العلماء والجمال
 عليه واقناسهم الامار والاموال فيه وان المتفرض له
 محموت عندنا صند العامة يحكمون عليه بسوء الا
 خيار وطلب المجال وتلفت ان الكتب المنسوبة
 الي اجلة الحكماء كفيشاخورث وسفرط واطلاطون
 واناذيمون وهرمس ونيقراط وريسموس
 وجالينوس وفرقوديرس والسيمبروس ومن
 عداهم ملونة غير صحيحة وهي مشكوك فيها غير
 موثوق بها وهي بعيدة السهولة من كلامهم في انواع
 العلوم مضطربة النظر غير مرتبة ولادله على حقيقة
 بعضها المل والحق والمزاج والاستحالة وكتب الاسلا
 ميين كالدون يزيد وقدامه وجابر بن حيان وابن
 وحشية وابنه زكريا كتب خرافات ومجالات يشهد
 الامتحان بطلان دعوايها وهذه الكتب مع خلوها
 عن الفائدة المطلوبة مشبهة بكتب الحكمة موهمة
 بلغة الالفاظ والمقاصد الدخلة فيها كسر بنقيضه

حلمن ذنبه وجناية المقادير على العلم واذا قد ونبينا بما وعدناك
من الاستشهاد على اعمالنا بسلام صاحبك واوقفنا لنا
عندك واوضحنا لك من الغوامض والاسرار ما نشد
عن كلامه فليكنها هاهنا مقطوع وما البرح بنفسه عن
الزلزل والخطا ولا احلها محل من يقارن الحيلة في افعالهم
وانما ادبت ما نادى اليه جهدي وادركته بطول تكريمي
ودرسني فانصح قولي عندك ونجح في ميزانك فاعمل به
والا فانت واختيارك اعانك الله على الفهم ورزقك
الاطلاع على حقايق العلم انه خوادك كريم منان رحيم تتم
كتاب حقايق الاستشهاد بعون الحكيم الجواد ^{هـ} ^{هـ} ^{هـ}
انوار الدرر في ايضاح الحجر للمجلد كج

بسم الله الرحمن الرحيم وصلى الله على سيدنا محمد واله وصحبه
المحمد لله المقدس عن التركيب والتحليل والتنشئة
والمثال المتزه عن الاتحاد والخلو والمركة والانتقال
عما نسب اليه من السمك والضلال ونفالي بما توهمه
اهل الجهل والمحال ليس جوهر تتعاقبه الاصداد
فبتفسيره ولا عرض فيسبغ وجوده ولا جسم فتقطعه
النهايات والحدوده ولا يتصل اليه حقايق الدركات
الموردات بل لذاته الوجود ولا تخويه اجناس المقولات
ولا ينصل اليه حقايق الدركات ظهر باياته وصفاته
واختفا بحقيقته وذاته احمده لاستحقاقه حمدى
لذاته واستكده على ما وهمه من كليات العلم وخبريا ^{هـ} ^{هـ} ^{هـ}

واصل

مناسب

واصل على الداعي الى سبيله طرقا به عهد واله القر
واصحابه افضل صلواته وخيانه وبعد فانت
الداعي الي وضع هذه الرسالة الاشارة والحرك
والحث الي ايضاح ما ستره ذويه العباد وان هوان
اهل زماننا ممن يشتغل بعلم الصناعة الحكيمة والا
سرار الفلسفية قد افنوا عمارهم واذهبوا ارزاقهم
على معرفة الحجر ولم يقضوا له على عين ولا اثر بل يجيب
الطالبون الي بلقع كالسراب يحسه الظمان ما حتى
اذ اجاه لم يجد له مجيدا فاردت الكشف عن جوهره
وصفاته وحل عقده ونبهاته مع اني لم اخرج للحكمة
سباجا ولم اتحل عن منجل الحكما اعوجا جاعسا ان
ينفع به من له قدم صدق وان يحبه عن كل واحد غير
مستحق وسميته انوار الدرر في ايضاح الحجر
ورتبته على عشرة ابواب ووصية وخاتمة وعند
تمام الكتاب والله الموفق للصواب واليه المرجع
والياب الباب الاول في معرفة ماهية الحجر التي
الذي يتكون كسير الفلاسفة الباب الثاني في
وحدة الحجر وتميزها عن باقي الوجودات العاين
الثالث في كيفية الحجر وما يختص به من اصناف
الكيف الباب الرابع في اوزان الحجر وما يطلق
عليه من الاوزان في اصطلاح القوم الباب الخامس

السبع السبل على الله
 الحسن سبل
 رسالة إلى السبل في أمر مستور
 بسم الله الرحمن الرحيم
 قال السبع الرضوخ لله حرمي في يوم السبت ادم الله
 عنه مما امر به مفاد وسته والمس من غير ذلك في حيزه يكون
 ذلك عن له وان له عليه والوجه الذي توصلنا اليه انا فيما
 فكرت وباولت واملت في كنت ادم الله عز الشرح حال بشر
 ادق النظر في الامور الطمعة وكان الرائي الذي يدعيها صاحب
 الكسوة احد الامور وكان الكرم من سبب الفضل العلم
 افضى ما ولا يرف بلهم ولم يكن يدعيها عن اعراف
 مذمتها الفرض كلامها مطرف في الكرم كفت المديع
 الصانع فوجدتها خالية من الفاس الذي هو عود كل صناعه
 ووجدت كرامتها الهدى ان شبهه ونظرت في كتب مناقضهم
 فوجدت بعضا ضعيفا او فاسدا خفا لا يبطل مثله صناعه ففكرت
 للاذات نفسي واجتبت افكر ان هذا الامر كونه لونه وان كان
 لونه كيف لا يكون فعلمت انه لن يمكن ان يصنع القصد في لون الذهب

او العاسر في لون الفضة فلا بد لما من صبغ احمر حشم وصبغ
 اسمن شمس وعلمنا ان الاضطرار للاصباغ الاضداد الصلبة
 المحرمة عن مكن ما لم يكن او تسيل بمرئها وسببها غير مكن في
 يادى الامر ما لم يذب واذا ذاب فليس كل صبغ احمر او ابيض
 سلفا المراد وانما اذا كان الصبغ يحترق على النار ففسد لم
 ينجح او اذا كان ذا امراد المحترق لم ينف على النار ولكن
 ما وهب لم ينجح او كان لا يحترق ولا يفر ولكن لا بد اظ
 ولا ما زج لم ينجح او كان مع هذا يدخل ومارج ولكن لا يبقى
 بل في الحال ولكن يخلص ويغير ويفضل ابي غومر الاضداد
 كان لم ينجح او كان لا يفضل ولا يغير ولكن لا يجعل الفضة غير
 عرقه مما لا يحرق الذهب ويحرق الفضة كالكرت وساسر ما
 خاصه الذهب من الفضة ولكن لا ينجح ولكن لا يجعل النحاس
 غير محترق مما لا يحرق الفضة ويحرق النحاس كالاسرئ وعمردك
 فاحتمل الى دواء صباغ صفا صفر واسفا محالطا للاضداد
 الدابة غير محترق وعدمه في الاشتهار والحاده المحرقة غير

عظم صلب وعز اسفا والاحكام النابسه **والجبر**
 عن وقع رطوبات لظفر من الماء يقع فوق على ماء اكثر منها
 معوض فيه **والمنتين** عن ستن الرطوبات العذمه
 اللزوجه او الفلله اللزوجه وعن يهود الرطوبات وجل الاحكام
 باسمه صفة المناوذي **والصاغر** عن اطلاق صافح
 كان من الرطوبات اللزجه وعز اسفاق لاوراق عن لظم بعد
 وسطها الهواء من عن كثر في الاطراف الا ان ذلك للهوى كل ما
 الطاوالتين بل كثيرا ما استنه الطاوالتين عن مس جرم باسم فضيل
 قد حثت به حثت جرم آخر منله فاعر من اره عليه وعن الشيخ
 مثل اسنان المسط كسوفه فان ضفت بالشد مع التاء
 وان وضع في وجهها خلد من معه نهن عند الحواويب او قطعه
 كعند شمع فان شدت مع اجزاء المهتر عليها سمع الدالك
 والطائفة في البرق في الراس اذ في سبب حضره هوا
 ذودويه والثانية عن وقع الداصبع عوبه والدالك
 عن اصع مده والرائع ارعاد يقب معرض لرج قد

مسنون من مشد له لافن ارقه وقد شمع عن لرج
 كره صلبه على لوح من الخشب محسن ان لهن في يسه
 مرعنه **واللاهم** على لظم الماء بالداوزج الاصح فيه
 تعف لوعل فيها الهواء ثم بشي صاعدا مسنعا طوبو
والفاء عن جفف الاحجار وما استبهها **والياء** عن
 قلع الاحكام اللته الملاصقه بعضها عن بعض وهما حروف
 عن مكثوبه عذت عن اسباب شديده وحفته وسبع اكرها
 من الطير ومن لغات ايم ستهم اللغات سم الطير والطن اتي
 قد بلغت الكايد وعبر عن المفدار الذي بلغه عرفني
 فان انا حيم الرسالة طامدا لله تعالى
 من الرسالة في اسباب اختلاف
 الحروف الى اى منصور رحمان
 كان المراد منها في رمضان سنة ١٠١٠
 الحمد لله رب العالمين كبر اولوتة على سيدنا محمد النبي واله وسكرامه

LEVHA II^b

İbn Sīnā, R. fī asbāb hudūş al-hurūf'un son sahifeleri.

(Üniversite Kütüphanesi, Arapça Yazma 4755, 588/1112 istinsah tarihi gösteren bir sahife).

مسند الرسال الالهيه

رسالة في مستور علم الصغره
من هلام الشح العالم العلسون الرساي
على الحسن بن سينا الحارفي رضي الله عنه

شيء قد كان يكون لطريق مفرد الصاحد فكان الطريق مفرد معنى آخر مفرد
وذهب ذلك الغير النهائي والجزء في هذا المصور كما ان البرهان في هذا المصور
وكما انه ليس على شيء في هذا بل يمدى الى ما يقع الصدق بها لذاتها
لا البرهان مثل المصنوع بالوجه فبها فكذلك ليس لطريق شيء في هذا بل يمدى الى
ما يقع الصدق بها لذاتها لا على وجهه كما انه لا تسأل كم الظن اعظم من
الجزء كذلك لا تسأل عن الوجود ما هو الوجود من تصور لذاته واسقط من
كل تصور راو كل تصور وتصور رديانه فاذا اريد ان تصور انما يراد
ذلك على سبيل التنبه عن الفعل في غير ما سيرماد في لاسمه كالثابت
او الحاصلا في نفسه وهو انه الذي منه جوهر ومنه عرض وما اشبه
ذلك وانما الحقيقة هو تصور بذاته وهو لا ما اطلبه
للعكس ثم نعلق الفعل بالفاعل ما هو الجواب الفعل قد تعلق
باربع عللا بالما على انه فيها وانما القوة قابل لها كالحارة في المرير
وتعلق بالصوره على انه في نفسها ويحصلها وتعلق بالغيابه على انه
يراد لاجلها فلو الغايه لما اريد الفعل للاراد وتعلق بالفاعل
على انه عنه في غيره وظن وجود متعلق بوجود آخر على انه ليس به
بل عنه وليس لاجله فهو متعلق وما عنه فاعله وربما وقع الفعل
من وجوده بالفاعل وذلك بحسب ظاهر الظن كالطبيب يعالج
نفسه لفر هو من حيث يعالج غيره من حيث هو متعلق بالفاعل انما في الصور
من النفس والمتعلق من الدر والفعل والفاعل في العابد لاجل الغايه
عما السائل العرف
اوصتها سورة ١

LEVHA III^a

Ibn Sinā, *Risāla fī amr mastūr al-šanʿa*.

(Ü=Üniversite Kütüphanesi, Arapca yazma 4724, İlk sahifeleri istinsah tarihi 699/1300).

الرُّكْبِ وَحَطَّاتٍ وَزُرِّ الطُّسِ فِرْدُ وَخَلَّتْ حَتَّى يَبْدَأَ مِنَ الصَّبْعِ وَالمُعَلَّقِ
عَالِمٌ بَلَدٌ دَلِكُ خَرُوجٍ عَنِ الْحَدِّ حَتَّى لَا يَمُوتَ كَلَهُ

الفصل التاسع في تمام العمل

هذا الأكسبر تصنع بصيغته ونعوض يدهنه وملتت بطنه
والدهن هو الجامع من الصنع اللطيف جدا والطرس الكثيف جدا
والماء والرق هو الحامل للصنع وإذا غاص الدهن المقوم بالطرس
المصنوع بالصنع عاصبا معه وإذا ثبت الطرس ثباتا معه لشدة المبرح
ومثاق الصنع الأحمر من العناصر النار ومثال الدهن الهواء ومثال الرق
الماء ومثال الطرس الأرض والاصفر يتم سلته للسر بها الماري والاصفر
يتم بالاربعه لها فاعلم ذلك تمت الرسالة

بحمد الله ومنه في العشر الاوسط من ذي حجة سنة ٦٩٩
سعداد والحمد لله وصلواته على سيدنا ومولانا محمد النبي والله الطرس
الطاهر من وجهه الكريم المحسن وهو حسنا ونعم الوكيل

يَلُوها رِسَالَهُ الْعَرْشِ مِنْ دَلَم رَضِيَ اللهُ عَنْهُ

وَأرْمَا سَقَى الشَّيْءَ مِنْهُ السَّحْقِ وَشَوْنَهُ مَالِ السَّحْقِ حَتَّى يَمُوتَ نُوْشَادِرًا وَرَدَّ
بَارِئَةً عَلَيْهِ نُوْشَادِرًا مَحْلُوقًا مَقْدَارًا مَاتَرُكَةً حَتَّى تَمَّ سَمْعُهُ حَتَّى يَجْتَمِعَ
مُحَلَّةً فِي سَكْرَتِهِ وَنَدِيهِ مِنَ الْمَاءِ الْمُخْصَفِ فَإِذَا بَدَأَ يَدْخُنُ حَيْثَانَهُ مَرَّ
سَمْعُهُ ثُمَّ اعْرَافَهُ وَطَنًا دَلِكُ مَرَّ أَعْرَضَهُ ثُمَّ أَعْدْنَا السَّحْقِ مِنَ الرَّاسِ وَطَنًا
دَلِكُ حَتَّى يَسْتَمِعَ وَهُوَ أَنْ يَرُوبَ عَلَى الْجُرِيدِ الْمُجَاهِدِ وَيَزُوتَ فِي لَبْدَاءٍ وَلَا يَسْقَى
لَهُ أَمْرٌ مِنْ عَشْرٍ سَعَمَاتٍ إِلَى مَلِينٍ سَقِيهِ وَأَمَّا نَكْرًا إِذَا كَانُوا يَرِيدُ الرُّكْبِ
مَالِ السَّحْقِ وَالْجُرِيدِ لِأَنَّ سَبِيلَ الْجُرِيدِ أَنْ يَلُونَ النُّوْشَادِرَ الْمَحْلُوقَ فَدَسَّقِي
بِالرَّيْحِ وَصَعْدِي حَتَّى يَجْمَعَ تَمَّ طَلَّ وَأَمَّا الْجَوَانِتُ فَأَوْهَا سَعِينَهُ هُوَ الرُّكْبِ
لَسَمْعِهِ فَإِذَا سَمِعَتْ طَلَّنَاهَا أَنْ شَبْنَا مَالِ رُوبٍ فِيهِ مَشْرُوبٌ مِنَ الرَّاسِ
فِي السَّحْقِ مَعْدُونَهُ عَلَيْهِ دَابَّاءُ أَوْ بَعْلَقُ حَتَّى يَجْتَمِعَ الْجِلْدُ أَوْ يَجُوعُ أَحْرَمَ
دَفِينًا فِي الْمَدَائِرِ وَتَعْلِقُهَا فِي الْبَارِ أَوْ فِي الْفَرْعِ الْأَعْمَى تَجَارِدُ الْمِيَاهِ
أَحَارَهُ وَهِيَ مِيَاهُ قَدْ طَلَّ فِيهَا الْقَلْبُ وَالنُّوْشَادِرُ مَرَّ الشَّيْءِ حَتَّى يَصَارَ حَتَّى يَبْدَأَ
الرَّسْمُ الْخُوسِيَهُ وَطَرَحَ فِيهَا النُّوْشَادِرَ وَأَنْ كَانَ يَرَادُ حَتَّى يَجْعَلَ فِيهَا
وَالرَّطَبَاتُ فَإِذَا سَلَكْنَا هَذَا الطَّرِيقَ يَجْعَلُ مَرَّةً أَرْبَعِينَ يَوْمًا أَوْ مِائَةً
أَشْهُرًا فَإِذَا أَجَلَتْ الْمَاءُ جَمْعًا مَبْنِيًا وَدَمِيًا حَتَّى يَجْلُطَ مَحْلُطًا مَحْلُطًا هَلَا
أَلَهُ وَدَمِيًا هَلَا مَرَّ جَارِدًا بِمَا حَتَّى يَحْتَرُ حَتَّى يَجْتَمِعَ وَصَعْدِي وَهُوَ
الْأَكْسَبَرُ وَرَبَّمَا سَمْعًا بِالْمِيَاهِ أَحَارَهُ حَتَّى يَجْلُطَ مَرَكًا وَيَجْلُ عَصَبًا
بِعَصَبٍ وَشَوْنَهَا مَعْدُونَهُ دَلِكُ مَقْدَارٌ مَلِينٌ وَالرَّسْمُ وَالرَّسْمُ وَالرَّسْمُ حَتَّى لَا يَمُوتَ
أَلَسَهُ أَوْ يَمُوتَ لَهُ وَلَا يَمُوتَ رَمَادًا وَأَعْلَمُ أَنَّهُ إِذَا تَمَّ هَذِهِ مَعْدَا صَبَّتْ

هذه رسالة في علم الكسيرة

بسم الله الرحمن الرحيم رسالة الشيخ الرئيس لأجل أن على الحسين بن محمد بن الحسين بن سينا إلى الشيخ
ابن الحسن بن محمد بن الحسين بن مسعود الصنفه قال جرى بيني وبين الشيخ السيد ادم عدة مما يعرفه
سأرضه العشر من مائة ذلك في غير يكون ذكره في لوانه والجليلين العرفان تحصلت إلي أنا فيما
كثرت وقلت ذلك في حصول النصل الأول في الأمر لكل هذه الصناعة كاد الله والشيخ
الرئيس السيد ادم في الظنون الأمور الطيبة وكان الران الذين يروا أصحاب الكيمياء كذا الأمور
وكان كثر من شب إلى الضنون العلم ما تفرح لا أوزن فيهم ولم يكن لي في مناسقات أن اعرف حجة
الفرس في كليات فطرت في كثر كتب الدين للصناعة فوجدتها في غير الساس أن من موهبة كل صنعة
ووجدت كثر فيها بالبداهات اشبه ونظرت في كتب ما تضيف فوجدت فيها صنعة واقفا ساجدا
لا يجل في صنعة من صنعة ذات نفس وانتهت كذا ان كان في الأمر ما يكون كذا كرون وان
كان لا يكون كذا لا يكون صنعة ان كان كذا ان صنعت الفن في لون الذهب او الفاس في لون
الفنفة فلا بد ان يصنع كذا كذا في صنعة بعض وعلم ان الاحتياط لا يصعب بالاجساد الصلبة كحجرة
يتمكن في لون الامر ما لم يذب فلذا زابت فيس كل صنعة كذا او اجس يلبس الفن فاذ ان كان الصنع
يترك على الفار فيشده لم ينجح او كان اذ لم يترك لم يلبس هذه الفار بل يصير ويرب لم ينجح او كان

هذا هو
الرسالة في علم الكسيرة

لا يترك ولا يترك ولكن لا يخالط ولا يخالط لم ينجح او كان مع اشد اقل وما نرج ولكن لا يترك في الحال
ولكن يخلص ويطلب او ينصل ان نوزنا لانفسا كان لم ينجح او كان لا ينصل ولكن لا يخلص الفنفة
غير محترق بالايحترق الذهب ويحترق الفنفة كالكبريت وسائر ما يخلص الذهب من الفنفة لم ينجح او
لا يخلص الفاس غير محترق بالايحترق الفنفة ويحترق الفاس كالكبريت وسائر ما يخلص الذهب من الفنفة
فما سيجي الى دواء صبغ صبغا اصغر كمال الاجساد الدابة غير محترق وعده ملاحة الاشياء انما
المحرة غير تخلص غير نازل في الاجساد ان يرتقي الحجات فنظرا على في الآخرة البسطه واول في
النقل باجتماع علم في حيا وصل السيامن العسيرة في الآخرة شيئا في الآخرة اما ارجن السيامن
ووجدت في اوصافه وكبريت في غير في المرحوم من غاب ووزن بعض الحما في الأفعال التي لا تغلب
على فلتان في الارباب ان لم ينجح الى احد من على المعرفه في اوصافه ما جئنا ان نستنبط علم
في بادئنا فطلب صبغا ليشده النار ووجدنا الحما للذبات ووجدنا الحما ووجدنا الحما في بادئنا
على النار ووجدنا الحما في بعض في بعض حمر ووجدنا الحما في النار تصعب ما في الصنع ويحفظ
ما في الحمر الحما الحما والحما في الحمر الحما والحما في الحمر الحما والحما في الحمر الحما والحما في الحمر الحما
ان تحصلنا اليها حصل لنا الفرض النصل الثاني في طلب في الصنع الا الحما فوجدنا الحما
يضا ووجدنا مع صبغ تسلسلا بالاجساد ما قد افما حمر من الحما بس وطلع في علو اذ
فلا يلبس ان تصد البياض في الحما حمر بصره وباطن مثل الفنفة باصنا حتى ان نوزن انما اذا
وزنا الرنين زيادة فغيره في الفنفة وبادئها الا انما وجدنا في الارباب ان رنما زائل لا يخالط
لا ينجح مع كل شيء ما يعرفه ببولع في الضليلة لا يترك على النار بل يحترق على النار

LEVHA IV^a
Ibn Sina, *Risāla fī amr mastūr al-šan' a*.
(Topkapı Sarayı Müzesi, Ahmed III 3447^b İlk sahifeleri).

L. F. Dergisi

A. Ales

المنطق الذي اذا استعملت حصل بها العمل اليقيني بجميع ما يتعلق
عليه من هذه الصناعات والاسباب المحيطة في شئ مما يلقى على
دور المنطق واسم مشتق من اللفظ وامد صناعات المنطق هي
الصفات محمولات والموصوفات موضوعات والصفات
منها بسيطة ومنها مركبة والبسيطة ما دل عليها باللفظ
مركبة مثل قولنا الانسان اسف وكل صفة محمول بسيط
فاما ان يشبه بدني شيئا اخر واما ان سائر بدني شيئا محمول
الذي يشبه بدني شيئا اخر واما ان سائر بدني شيئا محمول
الذي يشبه بدني شيئا اخر اما ان يشبه في جوهره واما ان
يشبه في حال من احواله لان جوهره والمحمول الذي سائر
فاما ان يباين في حاله لان جوهره والمحمول الذي يشبه
شئان او اكثر فيسمى المحمول الكلي واللفظ يشبه شئان
في جوهرهما وهو المحمول من طريق ما هو واعمال المحمول الذي يشبه
بهما سائر في جوهرهما وهو الجنس واخصهما هو اللفظ مثل
الانسان والحيوان الذي يشبههما من بدني في جوهرهما

فالحيوان جنس لها والانسان نوع واللفظ يشبه شئان بشئان
او اكثر لان في جوهرهما هو العرض واللفظ سائر بدني شيئا
اخر في جوهره وهو الفصل واللفظ سائر بدني شيئا اخر لان
جوهره هو الخاصية والمحمولات البسيطة هي من الجنسية
والمركبات فان تركبها غير من

بسم الله الرحمن الرحيم
حينئذ كونا بعد سر محمد الحق ابو علي الحسين عبد الله
الحقاري مرفوع رسد وقد سفسد كسان من حولي بعد ان
الحقير سهل من محمد السهلي اذ امر الله علي مذكرة في وقت
در معنى لسر علمي واو لنزد خواست تا انزل اسات كم در
جزوي تا مذكرة باشد او مراد خواست تا او مراد لانت كم
بدلنر معنى علمي وعلمي وي بدلنر وجد كدر نوي رسيد
تفكر و تا ملر خود و لنر رسالت فصل لندر اول